

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

अध्याय तेरावा ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः ।

आत्मरूप गणेशु केलिया स्मरण । सकळ विद्यांचें अधिकरण । तेचि वंदूं श्रीचरण । श्रीगुरूंचे ॥ १ ॥
जयांचेनि आठवें । शब्दसृष्टि आंगवे । सारस्वत आघवें । जिव्हेसि ये ॥ २ ॥
वक्तृत्वा गोडपणें । अमृतातें पारुखें म्हणे । रस होती वोळंगणें । अक्षरांसी ॥ ३ ॥
भावाचें अवतरण । अवतरविती खूण । हाता चढे संपूर्ण । तत्त्वभेद ॥ ४ ॥
श्रीगुरूंचे पाय । जें हृदय गिंवसूनि ठाय । तें येवढें भाग्य होय । उन्मेखासी ॥ ५ ॥
ते नमस्कारूनि आतां । जो पितामहाचा पिता । लक्ष्मीयेचा भर्ता । ऐसें म्हणे ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ १ ॥

तरी पार्था परिसिजे । देह हें क्षेत्र म्हणिजे । जो हें जाणे तो बोलिजे । क्षेत्रज्ञु एथें ॥ ७ ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २ ॥

तरि क्षेत्रज्ञु जो एथें । तो मीचि जाण निरुतें । जो सर्व क्षेत्रांतें । संगोपोनि असे ॥ ८ ॥

क्षेत्र आणि क्षेत्रज्ञातें । जाणणें जें निरुतें । ज्ञान ऐसें तयातें । मानूं आम्ही ॥ ९ ॥

तत् क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ।

स च यो यत्प्रभावश्च तत् समासेन मे श्रुणु ॥ ३ ॥

तरि क्षेत्र येणें नावें । हें शरीर जेणें भावें । म्हणितलें तें आघवें । सांगों अतां ॥ १० ॥

हें क्षेत्र का म्हणिजे । कैसें कें उपजे । कवणाकवणीं वाढविजे । विकारीं एथ ॥ ११ ॥

हें औट हात मोटके । कीं केवढें पां केतुके । बरड कीं पिके । कोणाचें हें ॥ १२ ॥

इत्यादि सर्व । जे जे याचे भाव । ते बोलिजती सावेव । अवधान देई ॥ १३ ॥

पैं याचि स्थळाकारणें । श्रुति सदा बोबाणे । तर्कु येणेंचि ठिकाणें । तोंडाळु केला ॥ १४ ॥

चाळिता हेचि बोली । दर्शनं शेवटा आलीं । तेवींचि नाही बुझविली । अझुनि द्वेदें ॥ १५ ॥

शास्त्रांचिये सोयरिके । विचळिजे येणेंचि एकें । याचेनि एकवकें । जगासि वादु ॥ १६/ ।
 तोंडेसीं तोंडा न पडे । बोलेंसीं बोला न घडे । इया युक्ती बडबडे । त्राय जाहली ॥ १७ ॥
 नेणों कोणाचें हें स्थळ । परि कैसें अभिलाषाचें बळ । जेघरोघरीं कपाळ । पिटवीत असे ॥ १८ ॥
 नास्तिका द्यावया तोंड । वेदांचें गाढें बंड । दे देखोनि पाखांड । आनचि वाजे ॥ १९ ॥
 म्हणे तुम्ही निर्मूळ । लटिकें हें वाग्जाळ । ना म्हणसी तरी पोफळ । घातलें आहे ॥ २० ॥
 पाखांडाचे कडे । नागवीं लुंचिती मुंडे । नियोजिली वितंडें । ताळासि येती ॥ २१ ॥
 मृत्युबळाचेनि माजें । हें जाईल वीण काजें । तें देखोनियां व्याजें । निघाले योगी ॥ २२ ॥
 मृत्युनि आधाधिले । तिहीं निरंजन सेविलें । यमदमांचे केले । मेळावे पुरे ॥ २३ ॥
 येणेंचि क्षेत्राभिमानें । राज्य त्यजिलें ईशानें । गुंति जाणोनि स्मशानें । वासु केला ॥ २४ ॥
 ऐसिया पैजा महेशा । पांघुरणें दाही दिशा । लांचकरू म्हणोनि कोळसा । कामु केला ॥ २५ ॥
 पै सत्यलोकनाथा । वदनें आलीं बळार्था । तरी तो सर्वथा । जाणेचिना ॥ २६ ॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
 ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥

एक म्हणती हें स्थळ । जीवाचेंचि समूळ । मग प्राण हें कूळ । तयाचें एथ ॥ २७ ॥
 जे प्राणाचे घरीं । अंगें राबती भाऊ चारी । आणि मना ऐसा आवरी । कुळवाडीकरु ॥ २८ ॥
 तयातें इंद्रियबैलांची पेटी । न म्हणे अंवसीं पाहाटी । विषयक्षेत्रीं आटी । काढी भली ॥ २९ ॥
 मग विधीची वाफ चुकवी । आणि अन्यायाचें बीज वाफवी । कुकर्माचा करवी । राबु जरी ॥ ३० ॥
 तरी तयाचिसारिखें । असंभड पाप पिके । मग जन्मकोटी दुःखें । भोगी जीवु ॥ ३१ ॥
 नातरी विधीचिये वाफे । सत्क्रिया बीज आरोपे । तरी जन्मशताचीं मापें । सुखचि मवीजे ॥ ३२ ॥
 तंव आणिक म्हणती हें नव्हे । हें जिवाचेंचि न म्हणावें । आमुतें पुसा आघवें । क्षेत्राचें या ॥ ३३ ॥
 अहो जीवु एथ उखिता । वस्तीकरु वाटे जातां । आणि प्राणु हा बलौता । म्हणौनि जागे ॥ ३४ ॥
 अनादि जे प्रकृती । सांख्य जियेतें गाती । क्षेत्र हे वृत्ती । तियेची जाणा ॥ ३५ ॥
 आणि इयेतेंचि आघवा । आथी घरमेळावा । म्हणौनि ते वाहिवा । घरीं वाहे ॥ ३६ ॥
 वाह्याचिये रहाटी । जे कां मुद्दल तिघे इये सृष्टीं । ते इयेच्याचि पोटीं । जहाले गुण ॥ ३७ ॥
 रजोगुण पेरी । तेतुलें सत्त्व सोंकरी । मग एकलें तम करी । संवगणी ॥ ३८ ॥
 रचूनि महत्तत्त्वाचें खळें । मळीं एके काळुगेनि पोळें । तेथ अव्यक्ताची मिळे । सांज भली ॥ ३९ ॥
 तंव एकीं मतिवंतीं । या बोलाचिया खंतीं । म्हणितलें या ज्ञप्ती । अर्वाचीना ॥ ४० ॥
 हां हो परतत्त्वाआंतु । कें प्रकृतीची मातु । हा क्षेत्र वृत्तांतु । उगेंचि आइका ॥ ४१ ॥
 शून्यसेजेशालिये । सुलीनतेचिये तुळिये । निद्रा केली होती बळियें । संकल्पें येणें ॥ ४२ ॥
 तो अवसांत चेइला । उद्यमीं सदैव भला । म्हणौनि ठेवा जोडला । इच्छावशें ॥ ४३ ॥
 निरालंबींची वाडी । होती त्रिभुवनायेवढी । हे तयाचिये जोडी । रूपा आली ॥ ४४ ॥
 मग महाभूतांचें एकवाट । सैरा वेंटाळूनि भाट । भूतग्रामांचे आघाट । चिरिले चारी ॥ ४५ ॥
 यावरी आदी । पांचभूतिकांची मांदी । बांधली प्रभेदीं । पंचभूतिकां ॥ ४६ ॥

कर्माकर्माचे गुंडे । बांध घातले दोहींकडे । नपुंसके बरडे । राने केलीं ॥ ४७ ॥
 तेथ येरझारेलागीं । जन्ममृत्यूची सुरंगी । सुहाविली निलागी । संकल्पे येणे ॥ ४८ ॥
 मग अहंकारासि एकलाधी । करुनि जीवितावधी । वहाविलें बुद्धि । चराचर ॥ ४९ ॥
 यापरी निराळीं । वाढे संकल्पाची डाहाळी । म्हणौनि तो मुळीं । प्रपंचा यया ॥ ५० ॥
 यापरी मत्तमुगुतकीं । तेथ पडिघायिलें आणिकीं । म्हणती हां हो विवेकीं । कैसें तुम्ही ॥ ५१ ॥
 परतत्वाचिया गांवीं । संकल्पसेज देखावी । तरी कां पां न मनावी । प्रकृति तयाची ? ॥ ५२ ॥
 परि असो हें नव्हे । तुम्ही या न लगावें । आतांचि हें आघवें । सांगिजैल ॥ ५३ ॥
 तरी आकाशीं कवणें । केलीं मेघाचीं भरणें । अंतरिक्ष तारांगणें । धरी कवण ? ॥ ५४ ॥
 गगनाचा तडावा । कोणें वेढिला केधवां । पवनु हिंडतु असावा । हें कवणाचें मत ? ॥ ५५ ॥
 रोमां कवण पेरी । सिंधू कवण भरी । पर्जन्याचिया करी । धारा कवण ? ॥ ५६ ॥
 तैसें क्षेत्र हें स्वभावे । हे वृत्ती कवणाची नव्हे । हें वाहे तया फावे । येरां तुटे ॥ ५७ ॥
 तंव आणिकें एकें । क्षोभें म्हणितलें निकें । तरी भोगिजे एकें । काळें केवीं हें ? ॥ ५८ ॥
 तरी ययाचा मारु । देखताति अनिवारु । परी स्वमतीं भरु । अभिमानीयां ॥ ५९ ॥
 हें जाणों मृत्यु रागिटा । सिंहाडयाचा दरकुटा । परी काय वांजटा । पूरिजत असे ? ॥ ६० ॥
 महाकल्पापरौतीं । कव घालूनि अवचितीं । सत्यलोकभद्रजाती । आंगीं वाजे ॥ ६१ ॥
 लोकपाळ नित्य नवे । दिग्गजांचे मेळावे । स्वर्गींचिये आडवे । रिगोनि मोडी ॥ ६२ ॥
 येर ययाचेनि अंगवाते । जन्ममृत्यूचिये गते । निर्जिवें होऊनि भ्रमते । जीवमृगें ॥ ६३ ॥
 न्याहाळीं पां केव्हा । पसरलासे चवडा । जो करुनियां माजिवडा । आकारगजु ॥ ६४ ॥
 म्हणौनि काळाची सत्ता । हाचि बोलु निरुता । ऐसे वाद पंडुसुता । क्षेत्रालागीं ॥ ६५ ॥
 हे बहु उखिविखी । ऋषीं केली नैमिषीं । पुराणें इयेविषीं । मतपत्रिका ॥ ६६ ॥
 अनुष्टुभादि छंदें । प्रबंधीं जें विविधें । ते पत्रावलंबन मदें । करिती अद्भुनी ॥ ६७ ॥
 वेदींचें बृहत्सामसूत्र । जें देखणेपणें पवित्र । परी तयाही हें क्षेत्र । नेणवेचि ॥ ६८ ॥
 आणीक आणीकींही बहुतीं । महाकवीं हेतुमंतीं । ययालागीं मती । वेंचिलिया ॥ ६९ ॥
 परी ऐसें हें एवढें । कीं अमुकेयाचेंचि फुडें । हें कोणाही वरपडें । होयचिना ॥ ७० ॥
 आतां यावरी जैसें । क्षेत्र हें असे । तुज सांगों तैसें । साद्यंतु गा ॥ ७१ ॥

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
 इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ ५ ॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।
 एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६ ॥

तरि महाभूतपंचकु । आणि अहंकारु एकु । बुद्धि अव्यक्त दशकु । इंद्रियांचा ॥ ७२ ॥
 मन आणीकही एकु । विषयांचा दशकु । सुख दुःख द्वेषु । संघात इच्छा ॥ ७३ ॥
 आणि चेतना धृती । एवं क्षेत्रव्यक्ती । सांगितली तुजप्रती । आघवीची ॥ ७४ ॥

आतां महाभूतें कवणें । कवण विषयो कैसीं करणे । हें वेगळालेपणें । एकैक सांगों ॥ ७५ ॥
 तरी पृथ्वी आप तेज । वायु व्योम इयें तुज । सांगितलीं बुझ । महाभूतें पांचें ॥ ७६ ॥
 आणि जागतिये दशे । स्वप्न लपालें असे । नातरी अंवसे । चंद्र गूढ ॥ ७७ ॥
 नाना अप्रौढबाळकीं । तारुण्य राहे थोकीं । कां न फुलतां कळिकीं । आमोदु जैसा ॥ ७८ ॥
 किंबहुना काष्ठीं । वन्हि जेवीं किरीटी । तेवीं प्रकृतिचिया पोटी । गोप्यु जो असे ॥ ७९ ॥
 जैसा ज्वरु धातुगतु । अपथ्याचें मिष पहातु । मग जालिया आंतु । बाहेरी व्यापी ॥ ८० ॥
 तैसी पांचांही गांठी पडे । जें देहाकारु उघडे । तें नाचवी चहूंकडे । तो अहंकारु गा ॥ ८१ ॥
 नवल अहंकाराची गोठी । विशेषें न लगे अज्ञानापाठीं । सज्ञानाचे झोंबे कंठीं । नाना संकटीं नाचवी ॥ ८२ ॥
 आतां बुद्धि जे म्हणिजे । ते ऐशियां चिन्ही जाणिजे । बोलिलें यदुराजें । तें आइकें सांगों ॥ ८३ ॥
 तरी कंदर्पाचेनि बळें । इंद्रियवृत्तीचेनि मेळें । विभांडूनि येती पाळे । विषयांचे ॥ ८४ ॥
 तो सुखदुःखांचा नागोवा । जेथ उगाणों लागे जीवा । तेथ दोहींसी बरवा । पाडु जे धरी ॥ ८५ ॥
 हें सुख हें दुःख । हें पुण्य हें दोष । कां हें मैळ हें चोख । ऐसें जे निवडी ॥ ८६ ॥
 जिथे अधमोत्तम सुझे । जिये सानें थोर बुझे । जिया दिठी पारखिजे । विषो जीवें ॥ ८७ ॥
 जे तेजतत्त्वांची आदी । जे सत्त्वगुणाची वृद्धी । जे आत्मया जीवाची संधी । वसवीत असे जे ॥ ८८ ॥
 अर्जुना ते गा जाण । बुद्धि तूं संपूर्ण । आतां आइकें वोळखण । अव्यक्ताची ॥ ८९ ॥
 पै सांख्यांचिया सिद्धांतीं । प्रकृती जे महामती । तेचि एथे प्रस्तुतीं । अव्यक्त गा ॥ ९० ॥
 आणि सांख्ययोगमते । प्रकृती परिसविली तूतें । ऐसी दोहीं परीं जेथें । विवंचिली ॥ ९१ ॥
 तेथ दुजी जे जीवदशा । तिये नांव वीरेशा । येथ अव्यक्त ऐसा । पर्यावो हा ॥ ९२ ॥
 तन्ही पाहालया रजनी । तारा लोपती गगनीं । कां हारपें अस्तमानीं । भूतक्रिया ॥ ९३ ॥
 नातरी देहो गेलिया पाठीं । देहादिक किरीटी । उपाधि लपे पोटीं । कृतकर्मांच्या ॥ ९४ ॥
 कां बीजमुद्रेआंतु । थोके तरु समस्तु । कां वस्त्रपणे तंतु- । दशे राहे ॥ ९५ ॥
 तैसे सांडोनियां स्थूलधर्म । महाभूतें भूतग्राम । लया जाती सूक्ष्म । होऊनि जेथे ॥ ९६ ॥
 अर्जुना तया नावें । अव्यक्त हें जाणावें । आतां आइकें आघवें । इंद्रियभेद ॥ ९७ ॥
 तरी श्रवण नयन । त्वचा घ्राण रसन । इयें जाणें ज्ञान- । करणें पांचें ॥ ९८ ॥
 इये तत्त्वमेळापंकीं । सुखदुःखांची उखविखी । बुद्धि करिते मुखीं । पांचें इही ॥ ९९ ॥
 मग वाचा आणि कर । चरण आणि अधोद्वार । पायु हे प्रकार । पांच आणिक ॥ १०० ॥
 कर्मेंद्रियें म्हणिपती । तीं इयें जाणिजती । आइकें कैवल्यपती । सांगतसे ॥ १०१ ॥
 पै प्राणाची अंतौरी । क्रियाशक्ति जे शरीरीं । तियेचि रिगिनिगी द्वारीं । पांचे इही ॥ १०२ ॥
 एवं दाहाही करणें । सांगितलीं देवो म्हणे । परिस आतां फुडेपणें । मन तें ऐसें ॥ १०३ ॥
 जें इंद्रियां आणि बुद्धि । माझारिलिये संधीं । रजोगुणाच्या खांदीं । तरळत असे ॥ १०४ ॥
 नीळिमा अंबरीं । कां मृगतृष्णालहरी । तैसें वायांचि फरारी । वावो जाहलें ॥ १०५ ॥
 आणि शुक्रशोणिताचा सांधा । मिळतां पांचांचा बांधा । वायुतत्त्व दशधा । एकचि जाहलें ॥ १०६ ॥
 मग तिहीं दाहे भागीं । देहधर्मांच्या खैवंगीं । अधिष्ठिलें आंगीं । आपुलाल्या ॥ १०७ ॥
 तेथ चांचल्य निखळ । एकलें ठेलें निढाळ । म्हणौनि रजाचें बळ । धरिलें तेणें ॥ १०८ ॥
 तें बुद्धीसि बाहेरी । अहंकाराच्या उरावरी । ऐसां ठायीं माझारीं । बळियावलें ॥ १०९ ॥
 वायां मन हें नांव । एन्हवीं कल्पनाचि सावेव । जयाचेनि संगें जीव- । दशा वस्तु ॥ ११० ॥

जें प्रवृत्तीसि मूळ । कामा जयाचे बळ । जें अखंड सूये छळ । अहंकारासी ॥ १११ ॥
जें इच्छेतें वाढवी । आशेतें चढवी । जें पाठी पुरवी । भयासि गा ॥ ११२ ॥
द्वैत जेथें उठी । अविद्या जेणें लाठी । जें इंद्रियातें लोटी । विषयांमजी ॥ ११३ ॥
संकल्पें सृष्टी घडी । सर्वेचि विकल्पूनि मोडी । मनोरथांच्या उतरंडी । उतरी रची ॥ ११४ ॥
जें भुलीचें कुहर । वायुतत्त्वाचें अंतर । बुद्धीचें द्वार । ज्ञाकविलें जेणें ॥ ११५ ॥
तें गा किरिटी मन । या बोला नाही आन । आतां विषयाभिधान । भेदू आइकें ॥ ११६ ॥
तरी स्पर्शु आणि शब्दु । रूप रसु गंधु । हा विषयो पंचविधु । ज्ञानेंद्रियांचा ॥ ११७ ॥
इहीं पांचें द्वारी । ज्ञानासि धांव बाहेरी । जैसा कां हिरवे चारी । भांवावे पशु ॥ ११८ ॥
मग स्वर वर्ण विसर्गु । अथवा स्वीकार त्यागु । संक्रमण उत्सर्गु । विणमूत्राचा ॥ ११९ ॥
हे कर्मेंद्रियांचे पांच । विषय गा साच । जे बांधोनियां माच । क्रिया धावे ॥ १२० ॥
ऐसे हे दाही । विषय गा इये देही । आतां इच्छा तेही । सांगिजेल ॥ १२१ ॥
तरि भूतलें आठवे । कां बोलें कान ज्ञांकवे । ऐसियावरि चेतवे । जे गा वृत्ती ॥ १२२ ॥
इंद्रियाविषयांचिये भेटी- । सरसीच जे गा उठी । कामाची बाहुटी । धरूनियां ॥ १२३ ॥
जियेचेनि उठिलेपणें । मना सैध धावणें । न रिगावें तेथ करणें । तोंडें सुती ॥ १२४ ॥
जिये वृत्तीचिया आवडी । बुद्धी होय वेडी । विषयां जिया गोडी । ते गा इच्छा ॥ १२५ ॥
आणी इच्छिलिया सांगडें । इंद्रियां आमिष न जोडे । तेथ जोडे ऐसा जो डावो पडे । तोचि द्वेषु ॥ १२६ ॥
आतां यावरी सुख । तें एंवविध देख । जेणें एकेंचि अशेख । विसरे जीवु ॥ १२७ ॥
मना वाचे काये । जें आपुली आण वाये । देहस्मृतीची त्राये । मोडित जें ये ॥ १२८ ॥
जयाचेनि जालेपणें । पांगुळा होईजे प्राणें । सात्त्विकासी दुणें । वरीही लाभु ॥ १२९ ॥
कां आघवियाचि इंद्रियवृत्ती । हृदयाचिया एकांती । थापटूनि सुषुप्ती । आणी जें गा ॥ १३० ॥
किंबहुना सोये । जीव आत्मयाची लाहे । तेथ जें होये । तया नाम सुख ॥ १३१ ॥
आणि ऐसी हे अवस्था । न जोडतां पार्था । जें जीजे तेंचि सर्वथा । दुःख जाणे ॥ १३२ ॥
तें मनोरथसंगें नव्हे । एव्हवीं सिद्धी गेलेंचि आहे । हे दोनीचि उपाये । सुखदुःखासी ॥ १३३ ॥
आतां असंगा साक्षिभूता । देहीं चैतन्याची जे सत्ता । तिये नाम पंडुसुता । चेतना येथें ॥ १३४ ॥
जे नखौनि केशवरी । उभी जागे शरीरी । जे तिहीं अवस्थांतरी । पालटेना ॥ १३५ ॥
मनबुद्ध्यादि आघवीं । जियेचेनि टवटवीं । प्रकृतिवनमाधवीं । सदांचि जे ॥ १३६ ॥
जडाजडीं अंशीं । राहाटे जे सरिसी । ते चेतना गा तुजसी । लटिकें नाही ॥ १३७ ॥
पै रावो परिवारु नेणे । आज्ञाचि परचक्र जिणे । कां चंद्राचेनि पूर्णपणें । सिंधू भरती ॥ १३८ ॥
नाना भ्रामकाचें सन्निधान । लोहो करी सचेतन । कां सूर्यसंगु जन । चेष्टवी गा ॥ १३९ ॥
अगा मुख मेळेंवीण । पिल्लियाचें पोषण । करी निरीक्षण । कूर्मी जेवी ॥ १४० ॥
पार्था तियापरी । आत्मसंगती इये शरीरीं । सजीवत्वाचा करी । उपेगु जडा ॥ ४१ ॥
मग तियेतें चेतना । म्हणिपे पै अर्जुना । आतां धृतिविवंचना । भेदु आइक ॥ १४२ ॥
तरी भूतां परस्परें । उघड जाति स्वभाववरें । नव्हे पृथ्वीतें नीरें । न नाशिजे ? ॥ १४३ ॥
नीरातें आटी तेज । तेजा वायूसि झुंज । आणि गगन तंव सहज । वायू भक्षी ॥ १४४ ॥
तेवींचि कोणेही वेळे । आपण कायिसयाही न मिळे । आंतु रिगोनि वेगळें । आकाश हें ॥ १४५ ॥
ऐसी पांचही भूतें । न साहती एकमेकांतें । कीं तियेही ऐक्यातें । देहासी येती ॥ १४६ ॥

द्वंदाची उखिविखी । सोडूनि वसती एकी । एकेकातें पोखी । निजगुणें गा ॥ १४७ ॥
 ऐसें न मिळे तयां साजणें । चळे धैर्यें जेणें । तयां नांव म्हणें । धृती मी गा ॥ १४८ ॥
 आणि जीवेंसी पांडवा । या छत्तिसांचा मेळावा । तो हा एथ जाणावा । संघातु पै गा ॥ १४९ ॥
 एवं छत्तीसही भेद । सांगितले तुज विशद । यया येतुलियातें प्रसिद्ध । क्षेत्र म्हणिजे ॥ १५० ॥
 रथांगांचा मेळावा । जेवीं रथु म्हणिजे पांडवा । कां अधोर्ध्व अवेवां । नांव देहो ॥ १५१ ॥
 करीतुरंगसमाजें । सेना नाम निफजे । कां वाक्यें म्हणिपती पुंजे । अक्षरांचे ॥ १५२ ॥
 कां जळधरांचा मेळा । वाच्य होय आभाळा । नाना लोकां सकळां । नाम जग ॥ १५३ ॥
 कां स्नेहसूत्रवन्ही । मेळु एकिचि स्थानीं । धरिजे तो जनीं । दीपु होय ॥ १५४ ॥
 तैसी छत्तीसही इयें तत्त्वं । मिळती जेणें एकत्वं । तेंणें समूह परत्वं । क्षेत्र म्हणिजे ॥ १५५ ॥
 आणि वाहतेनि भौतिकें । पाप पुण्य येथें पिके । म्हणौनि आम्ही कौतुकें । क्षेत्र म्हणों ॥ १५६ ॥
 आणि एकाचेनि मते । देह म्हणती ययातें । परी असो हें अनंतें । नामें यया ॥ १५७ ॥
 पै परतत्त्वाआरौतें । स्थावराआंतौतें । जें कांहीं होतें जातें । क्षेत्रचि हें ॥ १५८ ॥
 परि सुर नर उरगीं । घडत आहे योनिविभागीं । तें गुणकर्मसंगीं । पडिलें सातें ॥ १५९ ॥
 हेचि गुणविवंचना । पुढां म्हणिपैल अर्जुना । प्रस्तुत आतां तुज ज्ञाना । रूप दावूं ॥ १६० ॥
 क्षेत्र तंव सविस्तर । सांगितलें सविकार । म्हणौनि आतां उदार । ज्ञान आडकें ॥ १६१ ॥
 जया ज्ञानालागीं । गगन गिळिताती योगी । स्वर्गाची आडवंगी । उमरडोनि ॥ १६२ ॥
 न करिती सिद्धीची चाड । न धरिती ऋद्धीची भीड । योगाऐसें दुवाड । हेळसिती ॥ १६३ ॥
 तपोदुर्गे वोलांडित । ऋतुकोटि वोवांडित । उलथूनि सांडित । कर्मवल्ली ॥ १६४ ॥
 नाना भजनमार्गीं । धांवत उघडिया आंगीं । एक रिगताति सुरंगीं । सुषुम्नेचिये ॥ १६५ ॥
 ऐसी जिये ज्ञानीं । मुनीश्वरांची उतान्ही । वेदतरूच्या पानोवानीं । हिंडताती ॥ १६६ ॥
 देईल गुरुसेवा । इया बुद्धि पांडवा । जन्मशतांचा सांडोवा । टाकित जे ॥ १६७ ॥
 जया ज्ञानाची रिगवणी । अविद्ये उणें आणी । जीवा आत्मया बुझावणी । मांडूनि दे ॥ १६८ ॥
 जें इंद्रियांचीं द्वारें आडी । प्रवृत्तीचे पाय मोडी । जें दैन्यचि फेडी । मानसाचें ॥ १६९ ॥
 द्वैताचा दुकाळु पाहे । साम्याचें सुयाणें होये । जया ज्ञानाची सोये । ऐसें करी ॥ १७० ॥
 मदाचा ठावोचि पुसी । जें महामोहातें ग्रासी । नेदी आपपरु ऐसी । भाष उरों ॥ १७१ ॥
 जें संसारातें उन्मूळी । संकल्पपंकु पाखाळी । अनावरातें वेंटाळी । ज्ञेयातें जें ॥ १७२ ॥
 जयाचेनि जालेपणें । पांगुळा होईजे प्राणें । जयाचेनि विंदाणें । जग हें चेष्टें ॥ १७३ ॥
 जयाचेनि उजाळें । उघडती बुद्धीचे डोळे । जीवु दोंदावरी लोळे । आनंदाचिया ॥ १७४ ॥
 ऐसें जें ज्ञान । पवित्रैकनिधान । जेथ विटाळलें मन । चोख कीजे ॥ १७५ ॥
 आत्मया जीवबुद्धी । जे लागली होती क्षयव्याधी । ते जयाचिये सन्निधी । निरुजा कीजे ॥ १७६ ॥
 तें अनिरूप्य कीं निरूपिजे । एकतां बुद्धी आणिजे । वांचूनि डोळां देखिजे । ऐसें नाही ॥ १७७ ॥
 मग तेचि इये शरीरीं । जें आपुला प्रभावो करी । तें इंद्रियांचिया व्यापारीं । डोळांहि दिसे ॥ १७८ ॥
 पै वसंताचें रिगवणें । झाडांचेनि साजेपणें । जाणिजे तेवीं करणें । सांगती ज्ञान ॥ १७९ ॥
 अगा वृक्षासि पाताळीं । जळ सांपडे मुळीं । तें शाखांचिये बाहाळीं । बाहेर दिसे ॥ १८० ॥
 कां भूमीचें मार्दव । सांगे कोंभाची लवलव । नाना आचारगौरव । सुकुलीनाचें ॥ १८१ ॥
 अथवा संभ्रमाचिया आयती । स्नेहो जैसा ये व्यक्ती । कां दर्शनाचिये प्रशस्तीं । पुण्यपुरुष ॥ १८२ ॥

नातरी केळीं कापूर जाहला । जेवीं परिमळें जाणों आला । कां भिंगारीं दीपु ठेविला । बाहेरी फाके ॥ १८३ ॥
तैसें हृदयींचेनि ज्ञानें । जियें देहीं उमटती चिन्हें । तियें सांगों आतां अवधानें । चागें आइक ॥ १८४ ॥

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ७ ॥

तरी कवणेही विषयींचें । साम्य होणें न रुचे । संभावितपणाचें । वोझे जया ॥ १८५ ॥
आथिलेचि गुण वानितां । मान्यपणें मानितां । योग्यतेचें येतां । रूप आंगा ॥ १८६ ॥
तें गजबजों लागे कैसा । व्याधें रुंधला मृगु जैसा । कां बाहीं तरतां वळसा । दाटला जेवीं ॥ १८७ ॥
पार्था तेणें पाडें । सन्मानें जो सांकडे । गरिमेतें आंगाकडे । येवोंचि नेदी ॥ १८८ ॥
पूज्यता डोळां न देखावी । स्वकीर्ती कानीं नायकावी । हा अमुका ऐसी नोहावी । सेचि लोकां ॥ १८९ ॥
तेथ सत्काराची कें गोठी । कें आदरा देईल भेटी । मरणेंसी साटी । नमस्कारितां ॥ १९० ॥
वाचस्पतीचेनि पाडें । सर्वज्ञता तरी जोडे । परी वेडिवेमाजीं दडे । महमेभेणें ॥ १९१ ॥
चातुर्य लपवी । महत्त्व हारवी । पिसेपण मिरवी । आवडोनि ॥ १९२ ॥
लौकिकाचा उद्देगु । शास्त्रांवरी उबगु । उगेपणीं चांगु । आथी भरु ॥ १९३ ॥
जगें अवज्ञाचि करावी । संबंधीं सोयचि न धरावी । ऐसी ऐसी जीवीं । चाड बहु ॥ १९४ ॥
तळौटेपण बाणे । आंगीं हिणावो खेवणें । तें तेंचि करणें । बहुतकरुनी ॥ १९५ ॥
हा जीतु ना नोहे । लोक कल्पी येणें भावें । तैसें जिणें होआवें । ऐसी आशा ॥ १९६ ॥
पै चालतु कां नोहे । की वारेनि जातु आहे । जना ऐसा भ्रमु जाये । तैसें होईजे ॥ १९७ ॥
माझें असतेपण लोपो । नामरूप हारपो । मज झणें वासिपो । भूतजात ॥ १९८ ॥
ऐसीं जयाचीं नवसियें । जो नित्य एकांता जातु जाये । नामेंचि जो जिये । विजनाचेनि ॥ १९९ ॥
वायू आणि तया पडे । गगनेंसीं बोलों आवडे । जीवें प्राणें झाडें । पढियंतीं जया ॥ २०० ॥
किंबहुना ऐसीं । चिन्हें जया देखसी । जाण तया ज्ञानेंसीं । शेज जाहली ॥ २०१ ॥
पैं अमानित्व पुरुषीं । तें जाणावें इहीं मिषीं । आतां अदंभाचिया वोळखीसी । सौरसु देवों ॥ २०२ ॥
तरी अदंभित्व ऐसें । लोभियाचें मन जैसें । जीवु जावो परी नुमसे । ठेविला ठावो ॥ २०३ ॥
तयापरी किरीटी । पडिलाही प्राणसंकटीं । तरी सुकृत न प्रकटी । आगें बोलें ॥ २०४ ॥
खडाणें आला पान्हा । पळवी जेवीं अर्जुना । कां लपवी पण्यांगना । वडिलपण ॥ २०५ ॥
आद्धु आतुडे आडवीं । मग आद्धता जेवीं हारवी । नातरी कुळवधू लपवी । अवेवांतें ॥ २०६ ॥
नाना कृषीवळु आपुलें । पांघुरवी पेरिलें । तैसें झांकी निपजलें । दानपुण्य ॥ २०७ ॥
वरिवरी देहो न पूजी । लोकांतें न रंजी । स्वधर्मु वाग्ध्वजीं । बांधों नेणे ॥ २०८ ॥
परोपकारु न बोले । न मिरवी अभ्यासिलें । न शके विकू जोडलें । स्फीतीसाठीं ॥ २०९ ॥
शरीर भोगाकडे । पाहतां कृपणु आवडे । एन्हवीं धर्मविषयीं थोडें । बहु न म्हणे ॥ २१० ॥
घरीं दिसे सांकड । देहींची आयती रोड । परी दानीं जया होड । सुरतरुसीं ॥ २११ ॥
किंबहुना स्वधर्मी थोरु । अवसरीं उदारु । आत्मचर्चे चतुरु । एन्हवी वेडा ॥ २१२ ॥
केळीचें दळवाडें । हळू पोकळ आवडे । परी फळोनियां गाढें । रसाळ जैसें ॥ २१३ ॥
कां मेघांचें आंग झील । दिसे वारेनि जैसें जाईल । परी वर्षती नवल । घनवट तें ॥ २१४ ॥

तैसा जो पूर्णपणीं । पाहतां धाती आयणी । एन्हवीं तरी वाणी । तोचि ठावो ॥ २१५ ॥
 हें असो या चिन्हांचा । नटनाचु ठायीं जयाच्या । जाण ज्ञान तयाच्या । हातां चढें ॥ २१६ ॥
 पै गा अदंभपण । म्हणितलें तें हें जाण । आतां आईक खूण । अहिंसेची ॥ २१७ ॥
 तरी अहिंसा बहुतीं परीं । बोलिली असे अवधारीं । आपुलालिया मतांतरीं । निरूपिली ॥ २१८ ॥
 परी ते ऐसी देखा । जैशा खांडूनियां शाखा । मग तयाचिया बुडुखा । कूप कीजे ॥ २१९ ॥
 कां बाहु तोडोनि पचविजे । मग भूकेची पीडा राखिजे । नाना देऊळ मोडोनि कीजे । पौळी देवा ॥ २२० ॥
 तैसी हिंसाचि करुनि अहिंसा । निफजविजे हा ऐसा । पै पूर्वमीमांसा । निर्णो केला ॥ २२१ ॥
 जे अवृष्टीचेनि उपद्रवें । गादलें विश्व आघवें । म्हणौनि पर्जन्येष्टी करावे । नाना याग ॥ २२२ ॥
 तंव तिये इष्टीचिया बुडीं । पशुहिंसा रोकडी । मग अहिंसेची थडी । कैंची दिसे ? ॥ २२३ ॥
 पेरिजे नुसधी हिंसा । तेथ उगवैल काय अहिंसा ? । परी नवल बापा धिंवसा । या याज्ञिकांचा ॥ २२४ ॥
 आणि आयुर्वेदु आघवा । तो याच मोहोरा पांडवा । जे जीवाकारणें करावा । जीवघातु ॥ २२५ ॥
 नाना रोगें आहाळलीं । लोळतीं भूतें देखिलीं । ते हिंसा निवारावया केली । चिकित्सा कां ॥ २२६ ॥
 तंव ते चिकित्से पहिलें । एकाचे कंद खणविले । एका उपडविलें । समूळीं सपत्रीं ॥ २२७ ॥
 एकें आड मोडविली । अजंगमाची खाल काढविली । एकें गर्भिणी उकडविली । पुटामार्जी ॥ २२८ ॥
 अजातशत्रु तरुवरां । सर्वांगी देवविल्या शिरा । ऐसे जीव घेऊनि धनुर्धरा । कोरडे केले ॥ २२९ ॥
 आणि जंगमाही हात । लाऊनि काढिलें पित्त । मग राखिले शिणत । आणिक जीव ॥ २३० ॥
 अहो वसतीं धवळारें । मोडूनि केलीं देव्हारें । नागवूनि वेव्हारें । गवांती घातली ॥ २३१ ॥
 मस्तक पांघुरविलें । तंव तळवटी उघडें पडलें । घर मोडोनि केले । मांडव पुढें ॥ २३२ ॥
 नाना पांघुरणें । जाळूनि जैसे तापणें । जालें आंगधुणें । कुंजराचें ॥ २३३ ॥
 नातरी बैल विकूनि गोठा । पुंसा लावोनि बांधिजे गांठा । इया करणी की चेष्टा ? । काइ हसो ॥ २३४ ॥
 एकीं धर्माचिया वाहणी । गाळूं आदरिलें पाणी । तंव गाळितया आहाळणीं । जीव मेले ॥ २३५ ॥
 एक न पचवितीचि कण । इये हिंसेचे भेण । तेथ कदर्थले प्राण । तेचि हिंसा ॥ २३६ ॥
 एवं हिंसाचि अहिंसा । कर्मकांडीं हा ऐसा । सिद्धांतु सुमनसा । वोळखें तूं ॥ २३७ ॥
 पहिलें अहिंसेचें नांव । आम्ही केलें जंव । तंव स्फूर्ति बांधली हांव । इये मती ॥ २३८ ॥
 तरि कैसेनि इयेतें गाळावें । म्हणौनि पडिलें बोलावें । तेवींचि तुवांही जाणावें । ऐसा भावो ॥ २३९ ॥
 बहुतकरुनि किरीटी । हाचि विषो इये गोठी । एन्हवी कां आडवाटीं । धाविजैल गा ? ॥ २४० ॥
 आणि स्वमताचिया निर्धारा- । लागोनियां धनुर्धरा । प्राप्तां मतांतरां । निर्वेचु कीजे ॥ २४१ ॥
 ऐसी हे अवधारीं । निरूपिती परी । आतां ययावरी । मुख्य जें गा ॥ २४२ ॥
 तें स्वमत बोलिजैल । अहिंसे रूप किजैल । जेणें उठलिया आंतुल । ज्ञान दिसे ॥ २४३ ॥
 परी तें अधिष्ठिलेनि आंगें । जाणिजे आचरतेनि बगें । जैसी कसवटी सांगे । वानियातें ॥ २४४ ॥
 तैसें ज्ञानामनाचिये भेटी । सरिसेचि अहिंसेचें बिंब उठी । तेंचि ऐसें किरीटी । परिस आतां ॥ २४४ ॥
 तरी तरंगु नोलांडितु । लहरी पायें न फोडितु । सांचलु न मोडितु । पाणियाचा ॥ २४६ ॥
 वेगें आणि लेसा । दिठी घालूनि आंविसा । जळीं बकु जैसा । पाउल सुये ॥ २४७ ॥
 कां कमळावरी भ्रमर । पाय ठेविती हळुवार । कुचुंबैल केसर । इया शंका ॥ २४८ ॥
 तैसे परमाणु पां गुंतले । जाणूनि जीव सानुले । कारुण्यामार्जी पाउलें । लपवूनि चाले ॥ २४९ ॥
 ते वाट कृपेची करितु । ते दिशाचि स्नेह भरितु । जीवातळीं आंथरितु । आपुला जीवु ॥ २५० ॥

ऐसिया जतना । चालणें जया अर्जुना । हें अनिर्वाच्य परिमाणा । पुरिजेना ॥ २५१ ॥
 पैं मोहाचेनि सांगडें । लासी पिलीं धरी तोंडें । तेथ दांतांचे आगरडे । लागती जैसे ॥ २५२ ॥
 कां स्नेहाळु माये । तान्हयाची वास पाहे । तिये दिठी आहे । हळवार जें ॥ २५३ ॥
 नाना कमळदळें । डोलविजती ढाळें । तो जेणें पाडें बुबुळें । वारा घेपे ॥ २५४ ॥
 तैसेनि मार्दवें पाय । भूमीवरी न्यसीतु जाय । लागती तेथ होय । जीवां सुख ॥ २५५ ॥
 ऐसिया लघिमा चालतां । कृमि कीटक पंडुसुता । देखे तरी माघौता । हळूचि निघे ॥ २५६ ॥
 म्हणे पावो धडफडील । तरी स्वामीची निद्रा मोडैल । रचलेपणा पडैल । झोती हन ॥ २५७ ॥
 इया काकुळती । वाहणी घे माघौती । कोणेही व्यक्ती । न वचे वरी ॥ २५८ ॥
 जीवाचेनि नावें । तृणातेंही नोलांडवे । मग न लेखितां जावें । हे कें गोठी ? ॥ २५९ ॥
 मुंगिये मेरु नोलांडवे । मशका सिंधु न तरवे । तैसा भेटलियां न करवे । अतिक्रमु ॥ २६० ॥
 ऐसी जयाची चाली । कृपाफळी फळा आली । देखसी जियाली । दया वाचे ॥ २६१ ॥
 स्वयें श्वसणेंचि सुकुमार । मुख मोहाचें माहेर । माधुर्या जाहले अंकुर । दशन तैसे ॥ २६२ ॥
 पुढां स्नेह पाझरे । माघां चालती अक्षरें । शब्द पाठीं अवतरे । कृपा आधीं ॥ २६३ ॥
 तंव बोलणेंचि नाही । बोलों म्हणे जरी कांहीं । तरी बोल कोणाही । खुपेल कां ॥ २६४ ॥
 बोलतां अधिकुही निघे । तरी कोणहाही वर्मी न लगे । आणि कोणहासि न रिघे । शंका मनीं ॥ २६५ ॥
 मांडिली गोठी हन मोडैल । वासिपैल कोणी उडैल । आइकोनिचि वोवांडिल । कोणही जरी ॥ २६६ ॥
 तरी दुवाळी कोणा नोहावी । भुंवई कवणाची नुचलावी । ऐसा भावो जीवीं । म्हणौनि उगा ॥ २६७ ॥
 मग प्रार्थिला विपायें । जरी लोभें बोलों जाये । तरी परिसतया होये । मायबापु ॥ २६८ ॥
 कां नादब्रह्मचि मुसे आलें । कीं गंगापय असललें । पतिव्रते आलें । वार्धक्य जैसे ॥ २६९ ॥
 तैसें साच आणि मवाळ । मितले आणि रसाळ । शब्द जैसे कल्लोळ । अमृताचे ॥ २७० ॥
 विरोधुवाडुबळु । प्राणितापढाळु । उपहासु छळु । वर्मस्पर्शु ॥ २७१ ॥
 आटु वेगु विंदाणु । आशा शंका प्रतारणु । हे संन्यासिले अवगुणु । जया वाचा ॥ २७२ ॥
 आणि तयाचि परी किरिटी । थाउ जयाचिये दिठी । सांडिलिया भुकुटी । मोकळिया ॥ २७३ ॥
 कां जे भूतीं वस्तु आहे । तियें रुपों शके विपायें । म्हणौनि वासु न पाहे । बहुतकरूनी ॥ २७४ ॥
 ऐसाही कोणे एके वेळे । भीतरले कृपेचेनि बळें । उघडोनियां डोळे । दृष्टी घाली ॥ २७५ ॥
 तरी चंद्रबिंबौनि धारा । निघतां नव्हती गोचरा । परि एकसरें चकोरां । निघती दोदें ॥ २७६ ॥
 तैसें प्राणियांसि होये । जरी तो कहींवासु पाहे । तया अवलोकनाची सोये । कूर्मीही नेणे ॥ २७७ ॥
 किंबहुना ऐसी । दिठी जयाची भूतांसी । करही देखसी । तैसेचि ते ॥ २७८ ॥
 तरी होऊनियां कृतार्थ । राहिले सिद्धांचे मनोरथ । तैसे जयाचे हात । निर्व्यापार ॥ २७९ ॥
 अक्षमें आणि संन्यासिलें । कीं निरिंधन आणि विझालें । मुकेनि घेतलें । मौन जैसें ॥ २८० ॥
 तयापरी कांहीं । जयां करां करणें नाहीं । जे अकर्तयाच्या ठायीं । बैसों येती ॥ २८१ ॥
 आसुडैल वारा । नख लागेल अंबरा । इया बुद्धी करां । चळों नेदी ॥ २८२ ॥
 तेथ आंगावरिली उडवावीं । कां डोळां रिगतें झाडावीं । पशुपक्ष्यां दावावीं । त्रासमुद्रा ॥ २८३ ॥
 इया केउतिया गोठी । नावडे दंडु काठी । मग शस्त्राचें किरिटी । बोलणें कें ? ॥ २८४ ॥
 लीलाकमळें खेळणें । कांपुष्पमाळा झेलणें । न करी म्हणे गोफणें । ऐसें होईल ॥ २८५ ॥
 हालवतील रोमावळी । यालागीं आंग न कुरवाळी । नखांची गुंडाळी । बोटांवरी ॥ २८६ ॥

तंव करणेयाचाचि अभावो । परी ऐसाही पडे प्रस्तावो । तरी हातां हाचि सरावो । जे जोडिजती ॥ २८७ ॥
 कां नाभिकारा उचलिजे । हातु पडिलियां देइजे । नातरी आर्तातें स्पर्शिजे । अळुमाळु ॥ २८८ ॥
 हेंही उपरोधें करणें । तरी आर्तभय हरणें । नेणती चंद्रकिरणें । जिव्हाळा तो ॥ २८९ ॥
 पावोनि तो स्पर्शु । मलयानिळु खरपुसु । तेणें मानें पशु । कुरवाळणें ॥ २९० ॥
 जे सदा रिते मोकळे । जैशी चंदनांगें निसळें । न फळतांही निर्फळें । होतीचिना ॥ २९१ ॥
 आतां असो हें वाग्जाळ । जाणें तें करतळ । सज्जनांचे शीळ । स्वभाव जैसे ॥ २९२ ॥
 आतां मन त्याचें । सांगों म्हणों जरी साचें । तरी सांगितले कोणाचे । विलास हे ? ॥ २९३ ॥
 काइ शाखा नव्हे तरु ? । जळेंवीण असे सागरु ? । तेज आणि तेजाकारु । आन काई ? ॥ २९४ ॥
 अवयव आणि शरीर । हे वेगळाले कीर ? । कीं रसु आणि नीर । सिनानी आथी ? ॥ २९५ ॥
 म्हणौनि हे जे सर्व । सांगितले बाह्य भाव । ते मनचि गा सावयव । ऐसें जाणें ॥ २९६ ॥
 जें बीज भुई खोविलें । तेंचि वरी रुख जाहलें । तैसें इंद्रियाद्वारीं फांकलें । अंतरचि कीं ॥ २९७ ॥
 पै मानसीचि जरी । अहिंसेची अवसरी । तरी केंची बाहेरी । वोसंडेल ? ॥ २९८ ॥
 आवडे ते वृत्ती किरीटी । आधीं मनौनीचि उठी । मग ते वाचे दिठी । करांसि ये ॥ २९९ ॥
 वांचूनि मनीचि नाही । तें वाचेसि उमटेल काई ? । बीवीण भुई । अंकुर असे ? ॥ ३०० ॥
 म्हणौनि मनपण जें मोडे । तें इंद्रिय आधीचि उबडें । सूत्रधारेवीण साइखडें । वावो जैसें ॥ ३०१ ॥
 उगमींचि वाळूनि जाये । तें वोधीं कैचें वाहे । जीवु गेलिया आहे । चेष्टा देहीं ? ॥ ३०२ ॥
 तैसें मन हें पांडवा । मूळ या इंद्रियभावा । हेंचि राहटे आघवां । द्वारीं इहीं ॥ ३०३ ॥
 परी जिये वेळीं जैसें । जें होऊनि आंतु असे । बाहेरी ये तैसें । व्यापाररूपें ॥ ३०४ ॥
 यालागी साचोकारें । मनीं अहिंसा थावे थोरें । पिकली द्रुती आदरें । बोभात निघे ॥ ३०५ ॥
 म्हणौनि इंद्रिये तेचि संपदा । वेचितां ही उदावादा । अहिंसेचा धंदा । करितें आहाती ॥ ३०६ ॥
 समुद्रीं दाटे भरितें । तें समुद्रचि भरी तरियाते । तैसें स्वसंपत्ती चित्तें । इंद्रियां केलें ॥ ३०७ ॥
 हें बहु असो पंडितु । धरुनि बाळकाचा हातु । वोळी लिही व्यक्तु । आपणचि ॥ ३०८ ॥
 तैसें दयाळुत्व आपुलें । मनें हातापायां आणिलें । मग तेथ उपजविलें । अहिंसेतें ॥ ३०९ ॥
 याकारणें किरीटी । इंद्रियांचिया गोठी । मनाचिये राहाटी । रूप केलें ॥ ३१० ॥
 ऐसा मनें देहें वाचा । सर्व संन्यासु दंडाचा । जाहला ठायीं जयाचा । देखशील ॥ ३११ ॥
 तो जाण वेल्हाळ । ज्ञानाचें वेळाउळ । हें असो निखळ । ज्ञानचि तो ॥ ३१२ ॥
 जे अहिंसा कानें ऐकिजे । ग्रंथाधारें निरूपिजे । ते पाहावी हें उपजे । तें तोचि पाहावा ॥ ३१३ ॥
 ऐसें म्हणितलें देवें । तें बोलें एके सांगावें । परी फांकला हें उपसाहावें । तुम्हीं मज ॥ ३१४ ॥
 म्हणाल हिरवें चारीं गुरूं । विसरे मागील मोहर धरूं । कां वारेलगे पांखिरूं । गगनीं भरे ॥ ३१५ ॥
 तैसिया प्रेमाचिया स्फूर्ती । फावलिया रसवृत्तीं । वाहविला मती । आकळेना ॥ ३१६ ॥
 तरि तैसें नोहे अवधारा । कारण असें विस्तारा । एन्हवीं पद तरी अक्षरां । तिहींचेंचि ॥ ३१७ ॥
 अहिंसा म्हणतां थोडी । परी ते तैचि होय उघडी । जें लोटिजती कोडी । मतांचिया ॥ ३१८ ॥
 एन्हवीं प्राप्तें मतांतरें । थातंबूनि आंगभरें । बोलिजेल ते न सरे । तुम्हांपाशीं ॥ ३१९ ॥
 रत्नपारखियांच्या गांवीं । जाईल गंडकी तरी सोडावी । काश्मीरीं न करावी । मिडगण जेवीं ॥ ३२० ॥
 काइसा वासु कापुरा । मंद जेथ अवधारा । पिटाचा विकरा । तिये सातें ? ॥ ३२१ ॥
 म्हणौनि इये सभे । बोलकेपणाचेनि क्षोभें । लाग सरूं न लभे । बोला प्रभु ॥ ३२२ ॥

सामान्या आणि विशेषा। सकळै कीजेल देखा। तरी कानाचेया मुखा-। कडे न्याल ना तुम्ही ॥ ३२३ ॥
शकेचेनि गदळें। जें शुद्ध प्रमेय मैळे। तें मागुतिया पाउलीं पळे। अवधान येतें ॥ ३२४ ॥
कां करुनि बाबुळियेची बुंधी। जळें जियें ठाती। तयांची वास पाहाती। हंसु काई ? ॥ ३२५ ॥
कां अभ्रापैलीकडे। जें येत चांदिणें कोडें। तें चकोरें चांचुवडें। उचलितीना ॥ ३२६ ॥
तैसें तुम्ही वास न पाहाल। ग्रंथु नेघा वरी कोपाल। जरी निर्विवाद नव्हैल। निरूपण ॥ ३२७ ॥
न बुझावितां मते। न फिटे आक्षेपाचें लागतें। तें व्याख्यान जी तुमतें। जोडूनि नेदी ॥ ३२८ ॥
आणि माझें तंव आघवें। ग्रथन येणेचि भावें। जे तुम्हीं संतीं होआवें। सन्मुख सदां ॥ ३२९ ॥
एन्हवीं तरी साचोकारें। तुम्ही गीतार्थाचे सोडरे। जाणोनि गीता एकसरें। धरिली मियां ॥ ३३० ॥
जें आपुलें सर्वस्व द्याल। मग इयेतें सोडवूनि न्याल। म्हणौनि ग्रंथु नव्हे वोल। साचचि हे ॥ ३३१ ॥
कां सस्वाचा लोभु धरा। बोलीचा अव्हेरु करा। तरी गीते मज अवधारा। एकचि गती ॥ ३३२ ॥
किंबहुना मज। तुमचिया कृपा काज। तियेलागीं व्याज। ग्रंथाचें केलें ॥ ३३३ ॥
तरी तुम्हां रसिकांजोगें। व्याख्यान शोधवें लागे। म्हणौनि जी मतांगें। बोलीं गेलीं ॥ ३३४ ॥
तंव कथेसि पसरु जाहला। श्लोकार्थु दूरी गेला। कीजो क्षमा यया बोला। अपत्या मज ॥ ३३५ ॥
आणि घांसाआंतिल हरळु। फेडितां लागे वेळु। ते दूषण नव्हे खडळु। सांडावा कीं ॥ ३३६ ॥
कां संवचोरा चुकवितां। दिवस लागलिया माता। कोपावें कीं जीविता। जिताणें कीजे ? ॥ ३३७ ॥
परी यावरील हें नव्हे। तुम्हीं उपसाहिलें तेंचि बरवें। आतां अवधारिजो देवें। बोलिलें ऐसें ॥ ३३८ ॥
म्हणे उन्मेखसुलोचना। सावध होई अर्जुना। करुं तुज ज्ञाना। वोळखी आतां ॥ ३३९ ॥
तरी ज्ञान गा तें एथें। वोळख तूं निरुतें। आक्रोशेंवीण जेथें। क्षमा असे ॥ ३४० ॥
अगाध सरोवरीं। कमळिणी जियापरी। कां सदैवाचिया घरीं। संपत्ति जैसी ॥ ३४१ ॥
पार्था तेणें पाडें। क्षमा जयातें वाढे। तेही लक्षे तें फुडें। लक्षण सांगों ॥ ३४२ ॥
तरी पढियते लेणें। आंगीं भावें जेणें। धरिजे तेवीं साहणें। सर्वचि जया ॥ ३४३ ॥
त्रिविध मुख्य आघवे। उपद्रवांचे मेळावे। वरी पडिलिया नव्हे। वांकुडा जो ॥ ३४४ ॥
अपेक्षित पावे। तें जेणें तोषें मानवें। अनपेक्षिताही करवे। तोचि मानु ॥ ३४५ ॥
जो मानापमानातें साहे। सुखदुःख जेथ सामाये। निंदास्तुती नोहे। दुखंडु जो ॥ ३४६ ॥
उन्हाळेनि जो न तपे। हिमवंती न कांपे। कयसेनिही न वासिपे। पातलेया ॥ ३४७ ॥
स्वशिखरांचा भारु। नेणें जैसा मेरु। कीं धरा यज्ञसूकरु। वोडें न म्हणे ॥ ३४८ ॥
नाना चराचरीं भूतीं। दाटणी नव्हे क्षिती। तैसा नाना द्वंद्वीं प्राप्तीं। घामेजेना ॥ ३४९ ॥
घेऊनी जळाचे लोट। आलिया नदीनदांचे संघाट। करी वाड पोट। समुद्र जेवीं ॥ ३५० ॥
तैसें जयाचिया ठायीं। न साहणें काहींचि नाहीं। आणि साहतु असे ऐसेंही। स्मरण नुरे ॥ ३५१ ॥
आंगा जें पातलें। तें करुनि घाली आपुलें। येथ साहतेनि नवलें। घेपिजेना ॥ ३५२ ॥
हे अनाक्रोश क्षमा। जयापार्शीं प्रियोत्तमा। जाण तेणें महिमा। ज्ञानासि गा ॥ ३५३ ॥
तो पुरुषु पांडवा। ज्ञानाचा वोलावा। आतां परिस आर्जवा। रूप करुं ॥ ३५४ ॥
तरी आर्जव तें ऐसें। प्राणाचें सौजन्य जैसें। आवडे तयाही दोषें। एकचि गा ॥ ३५५ ॥
कां तोंड पाहूनि प्रकाशु। न करी जेवीं चंडांशु। जगा एकचि अवकाशु। आकाश जैसें ॥ ३५६ ॥
तैसें जयाचें मन। माणुसाप्रति आन आन। नव्हे आणि वर्तन। ऐसें पै तें ॥ ३५७ ॥
जे जगेंचि सनोळख। जगेंसीं जुनाट सोयरिक। आपपर हें भाख। जाणणें नाहीं ॥ ३५८ ॥

भलतेणेंसीं मेळु । पाणिया ऐसा ढाळु । कवणेविखीं आडळु । नेघे चित्त ॥ ३५९ ॥
 वारियाची धांव । तैसे सरळ भाव । शंका आणि हांव । नाहीं जया ॥ ३६० ॥
 मायेपुढें बाळका । रिगतां न पडे शंका । तैसें मन देतां लोकां । नालोची जो ॥ ३६१ ॥
 फांकलिया इंदीवरा । परिवारु नाहीं धनुर्धरा । तैसा कोनकोंपरा । नेणेचि जो ॥ ३६२ ॥
 चोखाळपण रत्नाचें । रत्नावरी किरणाचें । तैसें पुढां मन जयाचें । करणें पाठीं ॥ ३६३ ॥
 आलोचूं जो नेणे । अनुभवचि जोगावणें । धरी मोकळी अंतःकरणें । नव्हेचि जया ॥ ३६४ ॥
 दिठी नोहे मिणधी । बोलणें नाहीं संदिग्धी । कवणेंसीं हीनबुद्धी । राहाटीजे ना ॥ ३६५ ॥
 दाही इंद्रियें प्रांजळें । निष्प्रपंचें निर्मळें । पांचही पालव मोकळे । आठही पाहर ॥ ३६६ ॥
 अमृताची धार । तैसें उजूं अंतर । किंबहुना जो माहेर । या चिन्हांचें ॥ ३६७ ॥
 तो पुरुष सुभटा । आर्जवाचा आंगवटा । जाण तेथेंचि घरटा । ज्ञानें केला ॥ ३६८ ॥
 आतां ययावरी । गुरुभक्तीची परी । सांगों गा अवधारीं । चतुरनाथा ॥ ३६९ ॥
 आघवियाचि दैवां । जन्मभूमि हे सेवा । जे ब्रह्म करी जीवा । शोच्यातेंहि ॥ ३७० ॥
 हें आचार्योपास्ती । प्रकटिजैल तुजप्रती । बैसों दे एकपांती । अवधानाची ॥ ३७१ ॥
 तरी सकळ जळसमृद्धी । घेऊनि गंगा निघाली उदधी । कीं श्रुति हे महापदीं । पैठी जाहाली ॥ ३७२ ॥
 नाना वेंटाळूनि जीवितें । गुणागुण उखितें । प्राणनाथा उचितें । दिधलें प्रिया ॥ ३७३ ॥
 तैसें सबाह्य आपुलें । जेणें गुरुकुळीं वोपिलें । आपणपें केलें । भक्तीचें घर ॥ ३७४ ॥
 गुरुगृह जये देशीं । तो देशुचि वसे मानसीं । विरहिणी कां जैसी । वल्लभातें ॥ ३७५ ॥
 तियेकडोनि येतसे वारा । देखोनि धांवे सामोरा । आड पडे म्हणे घरा । बीजें कीजो ॥ ३७६ ॥
 साचा प्रेमाचिया भुली । तया दिशेसीचि आवडे बोली । जीवु थानपती करूनि घाली । गुरुगृहीं जो ॥ ३७७ ॥
 परी गुरुआज्ञा धरिलें । देह गांवीं असे एकलें । वांसरुवा लाविलें । दावें जैसें ॥ ३७८ ॥
 म्हणे कै हें बिरडें फिटेल । कै तो स्वामी भेटेल । युगाहूनि वडील । निमिष मानी ॥ ३७९ ॥
 ऐसेया गुरुग्रामींचें आलें । कां स्वयें गुरूंनींचि धाडिलें । तरी गतायुष्या जोडलें । आयुष्य जैसें ॥ ३८० ॥
 कां सुकतया अंकुरा- । वरी पडलिया पीयूषधारा । नाना अल्पोदकींचा सागरा । आला मासा ॥ ३८१ ॥
 नातरी रंकें निधान देखिलें । कां आंधळिया डोळे उघडले । भणंगाचिया आंगा आलें । इंद्रपद ॥ ३८२ ॥
 तैसें गुरुकुळाचेनि नावें । महासुखें अति थोरावे । जें कोडेंही पोटाळवें । आकाश कां ॥ ३८३ ॥
 पै गुरुकुळीं ऐसी । आवडी जया देखसी । जाण ज्ञान तयापासीं । पाइकी करी ॥ ३८४ ॥
 आणि अभ्यंतरीलियेकडे । प्रेमाचेनि पवाडे । श्रीगुरूंचें रूपडें । उपासी ध्यानीं ॥ ३८५ ॥
 हृदयशुद्धीचिया आवारीं । आराध्यु तो निश्चल ध्रुव करी । मग सर्व भावेंसी परिवारीं । आपण होय ॥ ३८६ ॥
 कां चैतन्यांचिये पोवळी- । माजीं आनंदाचिया राउळीं । श्रीगुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ॥ ३८७ ॥
 उदयिजतां बोधार्का । बुद्धीची डाळ सात्त्विका । भरोनियां त्र्यंबका । लाखोली वाहे ॥ ३८८ ॥
 काळशुद्धी त्रिकाळीं । जीवदशा धूप जाळीं । न्यानदीपें वोंवाळी । निरंतर ॥ ३८९ ॥
 सामरस्याची रससोय । अखंड अर्पितु जाय । आपण भराडा होय । गुरु तो लिंग ॥ ३९० ॥
 नातरी जीवाचिये सेजे । गुरु कांतु करूनि भुंजे । ऐसीं प्रेमाचेनि भोजें । बुद्धी वाहे ॥ ३९१ ॥
 कोणेएके अवसरीं । अनुरागु भरे अंतरीं । कीं तया नाम करी । क्षीराब्धी ॥ ३९२ ॥
 तेथ ध्येयध्यान बहु सुख । तेंचि शेषतुका निर्दोख । वरी जलशयन देख । भावी गुरु ॥ ३९३ ॥
 मग वोळगती पाय । ते लक्ष्मी आपण होय । गरुड होऊनि उभा राहे । आपणचि ॥ ३९४ ॥

नाभीं आपणचि जन्मे । ऐसैं गुरुमूर्तिप्रेमें । अनुभवी मनोधमें । ध्यानसुख ॥ ३९५ ॥
एकाधिये वेळें । गुरु माय करी भावबळें । मग स्तन्यसुखें लोळे । अंकावरी ॥ ३९६ ॥
नातरी गा किरिटी । चैतन्यतरुतळवटी । गुरु धेनु आपण पाटी । वत्स होय ॥ ३९७ ॥
गुरुकृपास्नेहसलिली । आपण होय मासोळी । कोणे एके वेळीं । हेंचि भावीं ॥ ३९८ ॥
गुरुकृपामृताचे वडप । आपण सेवावृत्तीचें होय रोप । ऐसेसे संकल्प । विये मन ॥ ३९९ ॥
चक्षुपक्षेवीण । पिलूं होय आपण । कैसें पै अपारपण । आवडीचें ॥ ४०० ॥
गुरुतें पक्षिणी करी । चारा घे चांचूवरी । गुरु तारू धरी । आपण कांस ॥ ४०१ ॥
ऐसैं प्रेमाचेनि थावें । ध्यानचि ध्यानातें प्रसवे । पूर्णसिंधु हेलावे । फुटती जैसे ॥ ४०२ ॥
किंबहुना यापरी । श्रीगुरुमूर्ती अंतरी । भोगी आतां अवधारी । बाह्यसेवा ॥ ४०३ ॥
तरी जिवीं ऐसे आवांके । म्हणे दास्य करीन निकें । जैसे गुरु कौतुकें । माग म्हणती ॥ ४०४ ॥
तैसिया साचा उपास्ती । गोसावी प्रसन्न होती । तेथ मी विनंती । ऐसी करीन ॥ ४०५ ॥
म्हणेन तुमचा देवा । परिवारु जो आघवा । तेतुलें रूपें होआवा । मीचि एकु ॥ ४०६ ॥
आणि उपकरती आपुलीं । उपकरणें आधि जेतुलीं । माझीं रूपें तेतुलीं । होआवीं स्वामी ॥ ४०७ ॥
ऐसा मागेन वरु । तेथ हो म्हणती श्रीगुरु । मग तो परिवारु । मीचि होईन ॥ ४०८ ॥
उपकरणजात सकळिक । तें मीचि होईन एकैक । तेव्हां उपास्तीचें कवतिक । देखिजैल ॥ ४०९ ॥
गुरु बहुतांची माये । परी एकलौती होऊनि ठाये । तैसें करुनि आण वायें । कृपे तिये ॥ ४१० ॥
तया अनुरागा वेधु लावीं । एकपत्नीव्रत घेववीं । क्षेत्रसंन्यासु करवीं । लोभाकरवीं ॥ ४११ ॥
चतुर्दिक्षु वारा । न लाहे निघों बाहिरा । तैसा गुरुकृपें पांजिरा । मीचि होईन ॥ ४१२ ॥
आपुलिया गुणांचीं लेणीं । करीन गुरुसेवे स्वामिणी । हें असो होईन गंवसणी । मीचि भक्तीसी ॥ ४१३ ॥
गुरुस्नेहाचिये वृष्टी । मी पृथ्वी होईन तळवटीं । ऐसिया मनोरथांचिया सृष्टी । अनंता रची ॥ ४१४ ॥
म्हणे श्रीगुरुंचें भुवन । आपण मी होईन । आणि दास होऊनि करीन । दास्य तेथिंचें ॥ ४१५ ॥
निर्गमागमीं दातारें । जे वोलांडिजती उंबरे । ते मी होईन आणि द्वारें । द्वारपाळु ॥ ४१६ ॥
पाउवा मी होईन । तियां मीचि लेववीन । छत्र मी आणि करीन । बारीपण ॥ ४१७ ॥
मी तळ उपरु जाणविता । चंवरु धरु हातु देता । स्वामीपुढें खोलता । होईन मी ॥ ४१८ ॥
मीचि होईन सागळा । करूं सुईन गुरुळां । सांडिती तो नेपाळा । पडिघा मीचि ॥ ४१९ ॥
हडप मी वोळगेन । मीचि उगाळु घेईन । उळिग मी करीन । आंघोळीचें ॥ ४२० ॥
होईन गुरुंचें आसन । अलंकार परिधान । चंदनादि होईन । उपचार ते ॥ ४२१ ॥
मीचि होईन सुआरु । वोगरीन उपहारु । आपणपें श्रीगुरु । वोंवाळीन ॥ ४२२ ॥
जे वेळीं देवो आरोगिती । तेव्हां पांतीकरु मीचि पांतीं । मीचि होईन पुढती । देईन विडा ॥ ४२३ ॥
ताट मी काढीन । सेज मी झाडीन । चरणसंवाहन । मीचि करीन ॥ ४२४ ॥
सिंहासन होईन आपण । वरी श्रीगुरु करिती आरोहण । होईन पुरेपण । वोळगेचें ॥ ४२५ ॥
श्रीगुरुंचें मन । जया देईल अवधान । तें मी पुढां होईन । चमत्कारु ॥ ४२६ ॥
तया श्रवणाचे आंगणीं । होईन शब्दांचिया आक्षौहिणी । स्पर्श होईन घसणी । आंगाचिया ॥ ४२७ ॥
श्रीगुरुंचे डोळे । अवलोकनें स्नेहाळें । पाहाती तियें सकळें । होईन रूपें ॥ ४२८ ॥
तिये रसने जो जो रुचेल । तो तो रसु म्यां होईजैल । गंधरूपें कीजेल । घ्राणसेवा ॥ ४२९ ॥
एवं बाह्यमनोगत । श्रीगुरुसेवा समस्त । वेंटाळीन वस्तुजात । होऊनियां ॥ ४३० ॥

जंव देह हें असेल । तंव वोळगी ऐसी कीजेल । मग देहांतीं नवल । बुद्धि आहे ॥ ४३१ ॥
इये शरीरींची माती । मेळवीन तिये क्षिती । जेथ श्रीचरण उभे ठाती । श्रीगुरुंचे ॥ ४३२ ॥
माझा स्वामी कवतिकें । स्पर्शीजति जियें उदकें । तेथ लया नेईन निकें । आपीं आप ॥ ४३३ ॥
श्रीगुरु वोंवाळिजती । कां भुवनीं जे उजळिजती । तयां दीपांचिया दीप्तीं । टेवीन तेज ॥ ४३४ ॥
चवरी हन विंजणा । तेथ लयो करीन प्राणा । मग आंगाचा वोळंगणा । होईन मी ॥ ४३५ ॥
जिये जिये अवकाशीं । श्रीगुरु असती परिवारेंसीं । आकाश लया आकाशीं । नेईन तिये ॥ ४३६ ॥
परी जीतु मेला न संडीं । निमेषु लोकां न धाडीं । ऐसेनि गणावया कोडी । कल्पांचिया ॥ ४३७ ॥
येतुलेंवरी धिंवसा । जयाचिया मानसा । आणि करुनियांहि तैसा । अपारु जो ॥ ४३८ ॥
रात्र दिवस नेणे । थोडें बहु न म्हणें । म्हणियाचेनि दाटपणें । साजा होय ॥ ४३९ ॥
तो व्यापारु येणें नावें । गगनाहूनि थोरावे । एकला करी आघवें । एकेचि काळीं ॥ ४४० ॥
हृदयवृत्ती पुढां । आंगचि घे दवडा । काज करी होडा । मानसेंशीं ॥ ४४१ ॥
एकादियां वेळा । श्रीगुरुचिया खेळा । लोण करी सकळा । जीविताचें ॥ ४४२ ॥
जो गुरुदास्यें कृशु । जो गुरुप्रेमें सपोषु । गुरुआज्ञे निवासु । आपणचि जो ॥ ४४३ ॥
जो गुरु कुळें सुकुलीनु । जो गुरुबंधुसौजन्यें सुजनु । जो गुरुसेवाव्यसनें सव्यसनु । निरंतर ॥ ४४४ ॥
गुरुसंप्रदायधर्म । तेचि जयाचे वर्णाश्रम । गुरुपरिचर्यां नित्यकर्म । जयाचें गा ॥ ४४५ ॥
गुरु क्षेत्र गुरु देवता । गुरु माय गुरु पिता । जो गुरुसेवेपरौता । मार्ग नेणें ॥ ४४६ ॥
श्रीगुरुचे द्वार । तें जयाचें सर्वस्व सार । गुरुसेवकां सहोदर । प्रेमें भजे ॥ ४४७ ॥
जयाचें वक्त्र । वाहे गुरुनामाचे मंत्र । गुरुवाक्यावांचून शिवा । हातीं न शिवे ॥ ४४८ ॥
शिवतलें गुरुचरणीं । भलतैसें हो पाणी । तया सकळ तीर्थे आणी । त्रैलोक्यींचीं ॥ ४४९ ॥
श्रीगुरुचें उशिटे । लाहे जें अवचटे । तें तेणें लाभें विटे । समाधीसी ॥ ४५० ॥
कैवल्यसुखासाठीं । परमाणु घे किरिटी । उधळती पायांपाठीं । चालतां जे ॥ ४५१ ॥
हें असो सांगावें किती । नाहीं पारु गुरुभक्ती । परी गा उत्क्रांतमती । कारण हें ॥ ४५२ ॥
जया इये भक्तीची चाड । जया इये विषयींचें कोड । जो हे सेवेवांचून गोड । न मनीं कांहीं ॥ ४५३ ॥
तो तत्त्वज्ञाचा ठावो । ज्ञाना तेणेंचि आवो । हें असो तो देवो । ज्ञान भक्तु ॥ ४५४ ॥
हें जाण पां साचोकारें । तेथ ज्ञान उघडेनि द्वारें । नांदत असे जगा पुरे । इया रीती ॥ ४५५ ॥
जिये गुरुसेवेविशीं । माझा जीव अभिलाखी । म्हणौनि सोयचुकी । बोली केली ॥ ४५६ ॥
एहवीं असतां हातीं खुळा । भजनावधानीं आंधळा । परिचर्येलागीं पांगुळा- । पासूनि मंदु ॥ ४५७ ॥
गुरुवर्णनीं मुका । आळशी पोशिजे फुका । परी मनीं आधि निका । सानुरागु ॥ ४५८ ॥
तेणेंचि पै कारणें । हें स्थूळ पोसणें । पडलें मज म्हणे । ज्ञानदेवो ॥ ४५९ ॥
परि तो बोलु उपसाहावा । आणि वोळगे अवसरु देयावा । आतां म्हणेन जी बरवा । ग्रंथार्थुचि ॥ ४६० ॥
परिसा परिसा श्रीकृष्णु । जो भूतभारसहिष्णु । तो बोलतसे विष्णु । पार्थु एके ॥ ४६१ ॥
म्हणे शुचित्व गा ऐसें । जयापाशीं दिसे । आंग मन जैसें । कापुराचें ॥ ४६२ ॥
कां रत्नाचें दळवाडें । तैसें सबाह्य चोखडें । आंत बाहेरि एके पाडें । सूर्यु जैसा ॥ ४६३ ॥
बाहेरीं कमें क्षाळला । भितरीं ज्ञानें उजळला । इहीं दोही परीं आला । पाखाळा एका ॥ ४६४ ॥
मृत्तिका आणि जळें । बाह्य येणें मेळें । निर्मळु होय बोलें । वेदाचेनी ॥ ४६५ ॥
भलतेथ बुद्धीबळी । रजआरिसा उजळी । सौंदणी फेडी थिगळी । वस्त्रांचिया ॥ ४६६ ॥

किंबहुना इयापरी । बाह्य चोख अवधारी । आणि ज्ञानदीपु अंतरी । म्हणौनि शुद्ध ॥ ४६७ ॥
 एन्हवी तरी पंडुसुता । आंत शुद्ध नसतां । बाहेरि कर्म तो तत्त्वतां । विटंबु गा ॥ ४६८ ॥
 मृत जैसा शृंगारिला । गाढव तीर्थी न्हाणिला । कडुदुधिया माखिला । गुळें जैसा ॥ ४६९ ॥
 वोस गृही तोरण बांधिलें । कां उपवासी अन्नं लिंपिलें । कुंकुमसेंदुर केलें । कांतहीनेनें ॥ ४७० ॥
 कळस ढिमाचे पोकळ । जळो वरील तें झळाळ । काय करूं चित्रीं व फळ । आंतु शेण ॥ ४७१ ॥
 तैसें कर्मवरिचिलें कडां । न सरे थोर मोलें कुडा । नव्हे मदिरेचा घडा । पवित्र गंगे ॥ ४७२ ॥
 म्हणौनि अंतरी ज्ञान व्हावें । मग बाह्य लाभेल स्वभावं । वरी ज्ञान कर्म संभवे । ऐसें कें जोडे ? ॥ ४७३ ॥
 यालागी बाह्य विभागु । कर्म धुतला चांगु । आणि ज्ञानें फिटला वंगु । अंतरीचा ॥ ४७४ ॥
 तेथ अंतर बाह्य गेले । निर्मळत्व एक जाहलें । किंबहुना उरलें । शुचित्वचि ॥ ४७५ ॥
 म्हणौनि सद्भाव जीवगत । बाहेरी दिसती फांकत । जे स्फटिकगृहीचे डोलत । दीप जैसे ॥ ४७६ ॥
 विकल्प जेणें उपजे । नाथिली विकृति निपजे । अप्रवृत्तीचीं बीजे । अंकुर घेती ॥ ४७७ ॥
 तें आइके देखे अथवा भेटे । परी मनीं कांहींचि नुमटे । मेघरंगें न कांटे । व्योम जैसे ॥ ४७८ ॥
 एन्हवी इंद्रियांचेनि मेळें । विषयांवरी तरी लोळे । परी विकाराचेनि विटाळें । लिंपिजेना ॥ ४७९ ॥
 भेटलिया वाटेवरी । चोखी आणि माहारी । तेथ नातळें तियापरी । राहाटों जाणें ॥ ४८० ॥
 कां पतिपुत्रातें आलिंगी । एकचि ते तरुणांगी । तेथ पुत्रभावाच्या आंगी । न रिगे कामु ॥ ४८१ ॥
 तैसें हृदय चोख । संकल्पविकल्पीं सनोळख । कृत्याकृत्य विशेष । फुडें जाणें ॥ ४८२ ॥
 पाणियें हिरा न भिजे । आधणीं हरळु न शिजे । तैसी विकल्पजातें न लिंपिजे । मनोवृत्ती ॥ ४८३ ॥
 तया नांव शुचिपण । पार्था गा संपूर्ण । हें देखसी तेथ जाण । ज्ञान असे ॥ ४८४ ॥
 आणि स्थिरता साचें । घर रिगाली जयाचें । तो पुरुष ज्ञानाचें । आयुष्य गा ॥ ४८५ ॥
 देह तरी वरिचिलीकडे । आपुलिया परी हिंडे । परी बैसका न मोडे । मानसीची ॥ ४८६ ॥
 वत्सावरुनि धेनूचें । स्नेह राना न वचे । नव्हेती भोग सतियेचे । प्रेमभोग ॥ ४८७ ॥
 कां लोभिया दूर जाये । परी जीव ठेविलाचि ठाये । तैसा देहो चाळितां नव्हे । चळु चित्ता ॥ ४८८ ॥
 जातया अभ्रासवें । जैसे आकाश न धांवे । भ्रमणचक्रीं न भंवे । ध्रुव जैसा ॥ ४८९ ॥
 पांथिकाचिया येरझारा । सवें पंथु न वचे धनुर्धरा । कां नाहीं जेवीं तरुवरा । येणें जाणें ॥ ४९० ॥
 तैसा चळणवळणात्मकीं । असोनि ये पांचभौतिकीं । भूतोर्मी एकी । चळिजेना ॥ ४९१ ॥
 वाहुटळीचेनि बळें । पृथ्वी जैसी न ढळे । तैसा उपद्रव उमाळें । न लोटे जो ॥ ४९२ ॥
 दैन्यदुःखीं न तपे । भवशोकीं न कपे । देहमृत्यु न वासिपे । पातलेनी ॥ ४९३ ॥
 आर्ति आशा पडिभरें । वय व्याधी गजरें । उजू असतां पाठिमोरें । नव्हे चित्त ॥ ४९४ ॥
 निंदा निस्तेज दंडी । कामलोभा वरपडी । परी रोमा नव्हे वांकुडी । मानसाची ॥ ४९५ ॥
 आकाश हें वोसरो । पृथ्वी वरि विरो । परि नेणे मोहरो । चित्तवृत्ती ॥ ४९६ ॥
 हाती हाला फुलीं । पासवणा जेवीं न घाली । तैसा न लोटे दुर्वाक्यशेली । शेलिला सांता ॥ ४९७ ॥
 क्षीरार्णवाचिया कल्लोळीं । कंपु नाहीं मंदराचळीं । कां आकाश न जळे जाळीं । वणवियाच्या ॥ ४९८ ॥
 तैशा आल्या गेल्या ऊर्मीं । नव्हे गजबज मनोधर्मीं । किंबहुना धैर्य क्षमी । कल्पांतीही ॥ ४९९ ॥
 परी स्थैर्य ऐसी भाष । बोलिजे जे सविशेष । ते हे दशा गा देख । देखण्या ॥ ५०० ॥
 हें स्थैर्य निघडें । जेथ आंगें जीवें जोडे । तें ज्ञानाचें उघडें । निधान साचें ॥ ५०१ ॥
 आणि इसाळु जैसा घरा । कां दंदिया हतियेरा । न विसंबे भांडारा । बद्धकु जैसा ॥ ५०२ ॥

कां एकलौतिया बाळका- । वरि पडौनि ठाके अंबिका । मधुविषीं मधुमक्षिका । लोभिणी जैसी ॥ ५०३ ॥
 अर्जुना जो यापरी । अंतःकरण जतन करी । नेदी उभें ठाकों द्वारीं । इंद्रियांच्या ॥ ५०४ ॥
 म्हणे काम बागुल ऐकेल । हे आशा सियारी देखैल । तरि जीवा टेंकैल । म्हणौनि विहे ॥ ५०५ ॥
 बाहेरी धीट जैसी । दाटुगा पति कळासी । करी टेहणी तैसी । प्रवृत्तीसीं ॥ ५०६ ॥
 सचेतनीं वाणेपणें । देहासकट आटणें । संयमावरीं करणें । बुझूनि घाली ॥ ५०७ ॥
 मनाच्या महाद्वारीं । प्रत्याहाराचिया ठाणांतरीं । जो यम दम शरीरीं । जागवी उभे ॥ ५०८ ॥
 आधारीं नाभीं कंठीं । बंधत्रयाचीं घट्टीं । चंद्रसूर्य संपुटीं । सुये चित्त ॥ ५०९ ॥
 समाधीचे शेजेपासीं । बांधोनि घाली ध्यानासी । चित्त चैतन्य समरसीं । आंतु रते ॥ ५१० ॥
 अगा अंतःकरणनिग्रहो जो । तो हा हें जाणिजो । हा आथी तेथ विजयो । ज्ञानाचा पै ॥ ५११ ॥
 जयाची आज्ञा आपण । शिरीं वाहे अंतःकरण । मनुष्याकारें जाण । ज्ञानचि तो ॥ ५१२ ॥

इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।
 जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥

आणि विषयांविखीं । वैराग्याची निकी । पुरवणी मानसीं कीं । जिती आथी ॥ ५१३ ॥
 वमिलेया अन्ना । लाळ न घोंटी जेवीं रसना । कांआंग न सूये आलिंगना । प्रेताचिया ॥ ५१४ ॥
 विष खाणें नागवे । जळत घरीं न रिगवे । व्याघ्रविवरां न वचवे । वस्ती जेवीं ॥ ५१५ ॥
 धडाडीत लोहरसीं । उडी न घालवे जैसी । न करवे उशी । अजगराची ॥ ५१६ ॥
 अर्जुना तेणें पाडें । जयासी विषयवार्ता नावडे । नेदी इंद्रियांचेनि तोंडें । कांहींच जावों ॥ ५१७ ॥
 जयाचे मनीं आलस्य । देही अतिकाश्य । शमदमीं सौरस्य । जयासि गा ॥ ५१८ ॥
 तपोव्रतांचा मेळावा । जयाच्या ठायीं पांडवा । युगांत जया गांवा- । आंतु येतां ॥ ५१९ ॥
 बहु योगाभ्यासीं हांव । विजनाकडे धांव । न साहे जो नांव । संघाताचें ॥ ५२० ॥
 नाराचांचीं आंधुरणें । पूयपंकीं लोळणें । तैसें लेखी भोगणें । ऐहिकींचें ॥ ५२१ ॥
 आणि स्वर्गांतें मानसें । ऐकोनि मानी ऐसें । कुहिलें पिशित जैसें । श्वानाचें कां ॥ ५२२ ॥
 तें हें विषयवैराग्य । जें आत्मलाभाचें सभाग्य । येणें ब्रह्मानंदा योग्य । जीव होती ॥ ५२३ ॥
 ऐसा उभयभोगीं त्रासु । देखसी जेथ बहुवसु । तेथ जाण रहिवासु । ज्ञानाचा तूं ॥ ५२४ ॥
 आणि सचाडाचिये परी । इष्टापूर्तें करी । परी केलेंपण शरीरीं । वसों नेदी ॥ ५२५ ॥
 वर्णाश्रमपोषकें । कर्में नित्यनैमित्तिकें । तयामार्जीं कांहीं न ठके । आचरतां ॥ ५२६ ॥
 परि हें मियां केलें । कीं हें माझेनि सिद्धी गेलें । ऐसें नाहीं ठेविलें । वासनेमार्जीं ॥ ५२७ ॥
 जैसें अवचितपणें । वायूसि सर्वत्र विचरणें । कां निरभिमान उदैजणें । सूर्याचें जैसें ॥ ५२८ ॥
 कां श्रुति स्वभावता बोले । गंगा काजेंविण चाले । तैसें अवष्टंभहीन भलें । वर्तणें जयाचें ॥ ५२९ ॥
 ऋतुकाळीं तरी फळती । परी फळलों हें नेणती । तयां वृक्षांचिये ऐसी वृत्ती । कर्मीं सदा ॥ ५३० ॥
 एवं मनीं कर्मीं बोलीं । जेथ अहंकारा उखी जाहली । एकावळीची काढिली । दोरी जैसी ॥ ५३१ ॥
 संबंधेवीण जैसीं । अत्रें असती आकाशीं । देहीं कर्में तैसीं । जयासि गा ॥ ५३२ ॥
 मद्यपाआंगींचें वस्त्र । लेपाहातीचें शस्त्र । बैलावरी शास्त्र । बांधलें आहे ॥ ५३३ ॥
 तया पाडें देहीं । जया मी आहे हे सेचि नाहीं । निरहंकारता पाहीं । तया नांव ॥ ५३४ ॥

हें संपूर्ण जेथें दिसे। तेथेंचि ज्ञान असे। इयेविषीं अनारिसें। बोलों नये ॥ ५३५ ॥
 आणि जन्ममृत्युजरादुःखें। व्याधिवाधक्यकलुषें। तियें आंगा न येतां देखे। दुरूनि जो ॥ ५३६ ॥
 साधकु विवसिया। कां उपसर्गु योगिया। पावे उणेयापुरेया। वोथंबा जेवीं ॥ ५३७ ॥
 वैर जन्मांतरींचें। सर्पा मनौनि न वचे। तेवीं अतीता जन्माचें। उणें जो वाहे ॥ ५३८ ॥
 डोळां हरळ न विरे। घाई कोत न जिरे। तैसें काळींचें न विसरे। जन्मदुःख ॥ ५३९ ॥
 म्हणे पूयगर्ते रिगाला। अहा मूत्ररंभ्रें निघाला। कटा रे मियां चाटिला। कुचस्वेदु ॥ ५४० ॥
 ऐसऐसिया परी। जन्माचा कांटाळा धरी। म्हणे आतां तें मी न करीं। जेणें ऐसें होय ॥ ५४१ ॥
 हारी उमचावया। जुंवारी जैसा ये डाय। कीं वैरा बापाचेया। पुत्र जचे ॥ ५४२ ॥
 मारिलियाचेनि रागें। पाठीचा जेवीं सूड मागें। तेणें आक्षेपें लागे। जन्मापाठी ॥ ५४३ ॥
 परी जन्मती ते लाज। न सांडी जयाचें निज। संभाविता निस्तेज। न जिरे जेवीं ॥ ५४४ ॥
 आणि मृत्यु पुढां आहे। तोचि कल्पांतीं कां पाहे। परी आजीचि होये। सावधु जो ॥ ५४५ ॥
 मार्जी अथांव म्हणता। थडियेचि पंडुसुता। पोहणारा आइता। कासे जेवीं ॥ ५४६ ॥
 कां न पवतां रणाचा ठावो। सांभाळिजे जैसा आवो। वोडण सुइजे घावो। न लागतांचि ॥ ५४७ ॥
 पाहेचा पेणा वाटवधा। तंव आजीचि होईजे सावधा। जीवु न वचतां औषधा। धांविजे जेवीं ॥ ५४८ ॥
 येह्वीं ऐसें घडे। जो जळतां घरीं सांपडे। तो मग न पवाडे। कुहा खणों ॥ ५४९ ॥
 चोंढिये पाथरु गेला। तैसेनि जो बुडाला। तो बोंबेहिसकट निमाला। कोण सांगे ॥ ५५० ॥
 म्हणौनि समर्थेसीं वैर। जया पडिलें हाडखाडर। तो जैसा आठही पाहर। परजून असे ॥ ५५१ ॥
 नातरी केळवली नोवरी। का संन्यासी जियापरी। तैसा न मरतां जो करी। मृत्युसूचना ॥ ५५२ ॥
 पै गा जो ययापरी। जन्मेचि जन्म निवारी। मरणें मृत्यु मारी। आपण उरे ॥ ५५३ ॥
 तया घरीं ज्ञानाचें। सांकडें नाही साचें। जया जन्ममृत्युचें। निमालें शल्य ॥ ५५४ ॥
 आणि तयाचिपरी जरा। न टेंकतां शरीरा। तारुण्याचिया भरा-। मार्जी देखे ॥ ५५५ ॥
 म्हणे आजिच्या अवसरीं। पुष्टि जे शरीरीं। ते पाहे होईल काचरी। वाळली जैसी ॥ ५५६ ॥
 निद्वैव्याचे व्यवसाय। तैसे ठाकती हातपाय। अमंत्र्या राजाची परी आहे। बळा यया ॥ ५५७ ॥
 फुलांचिया भोगा-। लागीं प्रेम टांगा। तें करेयाचा गुडघा। तैसें होईल ॥ ५५८ ॥
 वोढाळाच्या खुरीं। आखरुआतें बुरी। ते दशा माझ्या शिरीं। पावेल गा ॥ ५५९ ॥
 पद्मदळेसी इसाळे। भांडताति हे डोळे। ते होती पडवळें। पिकलीं जैसीं ॥ ५६० ॥
 भंवईचीं पडळें। वोमथती सिनसाळे। उरु कुहिजैल जळें। आंसुवाचेनि ॥ ५६१ ॥
 जैसें बाभुळीचें खोड। गिरबडूनि जाती सरड। तैसें पिचडीं तोंड। सरकटिजैल ॥ ५६२ ॥
 रांधवणी चुलीपुढें। पन्हे उन्मादती खातवडे। तैसींचि ये नाकाडें। बिडबिडती ॥ ५६३ ॥
 तांबुलें वोंठ राऊं। हांसतां दांत दाऊं। सनागर मिरऊं। बोल जेणें ॥ ५६४ ॥
 तयाचि पाहे या तोंडा। येईल जळंबटाचा लोंढा। इया उमळती दाढा। दातांसहित ॥ ५६५ ॥
 कुळवाडी रिणें दाटली। कां वांकडिया ढोरें बैसलीं। तैसी नुठी कांहीं केली। जीभचि हे ॥ ५६६ ॥
 कुसळें कोरडीं। वारेनि जाती बरडीं। तैसा आपदा तोंडीं। दाढियेसी ॥ ५६७ ॥
 आषाढीचेनि जळें। जैसीं झिरपती शैलाचीं मौळें। तैसें खांडीहूनि लाळे। पडती पूर ॥ ५६८ ॥
 वाचेसि अपवाडु। कानीं अनुघडु। पिंड गरुवा माकडु। होईल हा ॥ ५६९ ॥
 तृणाचें बुझवणें। आंदोळे वारेनगुणें। तैसें येईल कांपणें। सर्वांगासी ॥ ५७० ॥

पायां पडती वेंगडी । हात वळती मुरकुंडी । बरवपणा बागडी । नाचविजैल ॥ ५७१ ॥
 मळमूत्रद्वारें । होऊनि ठाती खोंकरें । नवसियें होती इतरें । माझियां निधनीं ॥ ५७२ ॥
 देखोनि थुंकील जगु । मरणाचा पडैल पांगु । सोडरियां उबगु । येईल माझा ॥ ५७३ ॥
 स्त्रियां म्हणती विवसी । बाळें जाती मूछीं । किंबहुना चिळसी । पात्र होईन ॥ ५७४ ॥
 उभळीचा उजगरा । सेजारियां साइलिया घरा । शिणवील म्हणती म्हातारा । बहुतांतें हा ॥ ५७५ ॥
 ऐसी वार्धक्याची सूचणी । आपणिया तरुणपणीं । देखे मग मनीं । विटे जो गा ॥ ५७६ ॥
 म्हणे पाहे हें येईल । आणि आतांचें भोगितां जाईल । मग काय उरेल । हितालागीं ? ॥ ५७७ ॥
 म्हणौनि नाइकणें पावे । तंव आईकोनि घाली आघवें । पंगु न होता जावें । तेथ जाय ॥ ५७८ ॥
 दृष्टी जंव आहे । तंव पाहावें तेतुलें पाहे । मूकत्वा आधीं वाचा वाहे । सुभाषितें ॥ ५७९ ॥
 हात होती खुळे । हें पुढील मोटकें कळे । आणि करुनि घाली सकळें । दानादिकें ॥ ५८० ॥
 ऐसी दशा येईल पुढें । तें मन होईल वेडें । तंव चिंतूनि ठेवी चोखडें । आत्मज्ञान ॥ ५८१ ॥
 जें चोर पाहे झोंबती । तंव आजीचि रुसिजे संपत्ती । का झांकाझांकी वाती । न वचतां कीजे ॥ ५८२ ॥
 तैसें वार्धक्य यावें । मग जें वायां जावें । तें आतांचि आघवें । सवतें करीं ॥ ५८३ ॥
 आतां मोडूनि ठेलीं दुगें । कां वळित धरिलें खगें । तेथ उपेक्षुनि जो निघे । तो नागवला कीं ? ॥ ५८४ ॥
 तैसें वृद्धाप्य होये । आलेपण तें वायां जाये । जे तो शतवृद्ध आहे । नेणों कैचा ॥ ५८५ ॥
 झाडिलीचि कोळें झाडी । तया न फळे जेवीं बोंडीं । जाहला अग्नि तरी राखोंडी । जाळील काई ? ॥ ५८६ ॥
 म्हणौनि वार्धक्याचेनि आठवें । वार्धक्या जो नागवे । तयाच्या ठायीं जाणावें । ज्ञान आहे ॥ ५८७ ॥
 तैसेंचि नाना रोग । पडिघाती ना जंव पुढां आंग । तंव आरोग्याचे उपेग । करुनि घाली ॥ ५८८ ॥
 सापाच्या तोंडी । पडली जे उंडी । ते लाऊनि सांडी । प्रबुद्ध जैसा ॥ ५८९ ॥
 तैसा वियोगें जेणें दुःखे । विपत्ति शोक पोखे । तें स्नेह सांडूनि सुखें । उदासु होय ॥ ५९० ॥
 आणि जेणें जेणें कडे । दोष सूतील तोंडें । तयां कर्मरंध्री गुडे । नियमाचे दाटी ॥ ५९१ ॥
 ऐसऐसिया आइती । जयाची परी असती । तोचि ज्ञानसंपत्ती- । गोसावी गा ॥ ५९२ ॥
 आतां आणीकही एक । लक्षण अलौकिक । सांगेन आइक । धनंजया ॥ ५९३ ॥

असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ।
 नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥

तरि जो या देहावरी । उदासु ऐसिया परी । उखिता जैसा बिढारीं । बैसला आहे ॥ ५९४ ॥
 कां झाडाची साउली । वाटे जातां मीनली । घरावरी तेतुली । आस्था नाही ॥ ५९५ ॥
 साउली सरिसीच असे । परी असे हें नेणजे जैसें । स्त्रियेचें तैसें । लोलुप्य नाही ॥ ५९६ ॥
 आणि प्रजा जे जाली । तियें वस्ती कीर आलीं । कां गोरुवें बैसलीं । रुखातळी ॥ ५९७ ॥
 जो संपत्तीमाजी असतां । ऐसा गमे पंडुसुता । जैसा कां वाटे जातां । साक्षी ठेविला ॥ ५९८ ॥
 किंबहुना पुंसा । पांजरियामाजी जैसा । वेदाज्ञेसी तैसा । बिहूनि असे ॥ ५९९ ॥
 एन्हवीं दारागृहपुत्रीं । नाही जया मैत्री । तो जाण पां धात्री । ज्ञानासि गा ॥ ६०० ॥
 महासिंधू जैसे । ग्रीष्मवर्षी सरिसे । इष्टानिष्ट तैसें । जयाच्या ठायीं ॥ ६०१ ॥
 कां तिन्ही काळ होतां । त्रिधा नव्हे सविता । तैसा सुखदुःखीं चित्ता । भेदु नाही ॥ ६०२ ॥

जेथ नभाचेनि पाडें । समत्वा उणें न पडे । तेथ ज्ञान रोकडें । वोळख तूं ॥ ६०३ ॥

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥

आणि मीवांचूनि कांहीं । आणिक गोमटें नाहीं । ऐसा निश्चयोचि तिहीं । जयाचा केला ॥ ६०४ ॥
शरीर वाचा मानस । पियालीं कृतनिश्चयाचा कोश । एक मीवांचूनि वास । न पाहती आन ॥ ६०५ ॥
किंबहुना निकट निज । जयाचें जाहलें मज । तेणें आपणयां आम्हां सेज । एकी केली ॥ ६०६ ॥
रिगतां वल्लभापुढें । नाहीं आंगीं जीवीं सांकडें । तिये कांतेचेनि पाडें । एकसरला जो ॥ ६०७ ॥
मिळोनि मिळतचि असे । समुद्रीं गंगाजळ जैसें । मी होऊनि मज तैसें । सर्वस्वें भजती ॥ ६०८ ॥
सूर्याच्या होण्यां होईजे । कां सूर्यासवेचि जाइजे । हें विकलेपण साजे । प्रभेसि जेवीं ॥ ६०९ ॥
पैं पाणियाचिये भूमिके । पाणी तळपे कौतुकें । ते लहरी म्हणती लौकिकें । एह्वीं तें पाणी ॥ ६१० ॥
जो अनन्यु यापरी । मी जाहलाहि मातें वरी । तोचि तो मूर्तधारी । ज्ञान पैं गा ॥ ६११ ॥
आणि तीर्थं धौतें तटें । तपोवनें चोखटें । आवडती कपाटें । वसवूं जया ॥ ६१२ ॥
शैलकक्षांचीं कुहरें । जळाशय परिसरें । अधिष्ठी जो आदरें । नगरा न ये ॥ ६१३ ॥
बहु एकांतावरी प्रीति । जया जनपदाची खंती । जाण मनुष्याकारें मूर्ती । ज्ञानाची तो ॥ ६१४ ॥
आणिकहि पुढती । चिन्हें गा सुमती । ज्ञानाचिये निरुती- । लागीं सांगों ॥ ६१५ ॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतद्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोन्वया ॥ ११ ॥

तरी परमात्मा ऐसें । जें एक वस्तु असे । तें जया दिसें । ज्ञानास्तव ॥ ६१६ ॥
तें एकवांचूनि आनें । जियें भवस्वर्गादि ज्ञानें । तें अज्ञान ऐसा मनें । निश्चयो केला ॥ ६१७ ॥
स्वर्गा जाणें हें सांडी । भवविषयीं कान झाडी । दे अध्यात्मज्ञानीं बुडी । सद्भावाची ॥ ६१८ ॥
भंगलिये वाटे । शोधूनिया अव्हाटे । निघिजे जेवीं नीटें । राजपंथें ॥ ६१९ ॥
तैसें ज्ञानजातां करी । आघवेचि एकीकडे सारी । मग मन बुद्धि मोहरी । अध्यात्मज्ञानीं ॥ ६२० ॥
म्हणे एक हेंचि आथी । येर जाणणें ते भ्रांती । ऐसी निकुरेंसी मती । मेरु होय ॥ ६२१ ॥
एवं निश्चयो जयाचा । द्वारी अध्यात्मज्ञानाचा । ध्रुव देवो गगनींचा । तैसा राहिला ॥ ६२२ ॥
तयाच्या ठायीं ज्ञान । या बोला नाहीं आन । जे ज्ञानीं बैसलें मन । तेव्हांचि तें तो मी ॥ ६२३ ॥
तरी बैसलेपणें जें होये । बैसतांचि बोलें न होये । तरी ज्ञाना तया आहे । सरिसा पाडु ॥ ६२४ ॥
आणि तत्त्वज्ञान निर्मळ । फळे जें एक फळ । तें ज्ञेयही वरी सरळ । दिठी जया ॥ ६२५ ॥
एह्वीं बोधा आलेनि ज्ञानें । जरी ज्ञेय न दिसेचि मनें । तरी ज्ञानलाभुही न मने । जाहला सांता ॥ ६२६ ॥
आंधळेनि हातीं दिवा । घेऊनि काय करावा ? । तैसा ज्ञाननिश्चयो आघवा । वायांचि जाय ॥ ६२७ ॥
जरि ज्ञानाचेनि प्रकाशें । परतत्त्वीं दिठी न पैसे । ते स्फूर्तीचि असे । अंध होऊनी ॥ ६२८ ॥
म्हणौनि ज्ञान जेतुलें दावीं । तेतुली वस्तुचि आघवी । तें देखे ऐशी व्हावी । बुद्धि चोख ॥ ६२९ ॥
यालागीं ज्ञानें निर्दोखें । दाविलें ज्ञेय देखे । तैसेनि उन्मेखें । आथिला जो ॥ ६३० ॥

जेवढी ज्ञानाची वृद्धी । तेवढीच जयाची बुद्धी । तो ज्ञान हे शब्दी । करणें न लगे ॥ ६३१ ॥
 पै ज्ञानाचिये प्रभेसवें । जयाची मती ज्ञेयी पावे । तो हातधरण्या शिवे । परतत्त्वातें ॥ ६३२ ॥
 तोचि ज्ञान हें बोलतां । विस्मो कवण पंडुसुता ? । काय सवितयातें सविता । म्हणावें असें ? ॥ ६३३ ॥
 तंव श्रोतें म्हणती असो । न सांगें तयाचा अतिसो । ग्रंथोक्ती तेथ आडसो । घालितोसी कां ? ॥ ६३४ ॥
 तुझा हाचि आम्हां थोरु । वक्तृत्वाचा पाहुणेरु । जे ज्ञानविषो फारु । निरोपिला ॥ ६३५ ॥
 रसु होआवा अतिमानु । हा घेतासि कविमंत्रु । तरी अवंतूनि शत्रु । करितोसि कां गा ? ॥ ६३६ ॥
 ठायीं बैसतिये वेळे । जे रससोय घेऊनि पळे । तियेचा येरु वोडव मिळे । कोणा अर्था ? ॥ ६३७ ॥
 आघवाचि विषयीं भादी । परी सांजवणीं टेंकों नेदी । ते खुरतोडी नुसधी । पोषी कवण ? ॥ ६३८ ॥
 तैसी ज्ञानी मती न फांके । येर जल्पती नेणों केतुकें । परि तें असो निकें । केलें तुवां ॥ ६३९ ॥
 जया ज्ञानलेशोद्देशें । कीजती योगादि सायासें । तें धणीचें आथी तुझिया ऐसें । निरूपण ॥ ६४० ॥
 अमृताची सातवांकुडी । लागो कां अनुघडी । सुखाच्या दिवसकोडी । गणिजतु कां ॥ ६४१ ॥
 पूर्णचंद्रेंसी राती । युग एक असोनि पहाती । तरी काय पाहात आहाती । चकोर ते ? ॥ ६४२ ॥
 तैसें ज्ञानाचें बोलणें । आणि येणें रसाळपणें । आतां पुरे कोण म्हणे ? । आकर्णितां ॥ ६४३ ॥
 आणि सभाग्यु पाहुणा ये । सुभगाचि वाढती होये । तें सरो नेणें रससोये । ऐसें आथी ॥ ६४४ ॥
 तैसा जाहला प्रसंगु । जे ज्ञानीं आम्हांसि लागु । आणि तुजही अनुरागु । आथि तेथ ॥ ६४५ ॥
 म्हणौनि यया वाखाणा- । पासीं से आली चौगुणा । ना म्हणों नयेसि देखणा ? । होसी ज्ञानी ॥ ६४६ ॥
 तरी आतां ययावरी । प्रजेच्या माजघरीं । पदें साच करीं । निरूपणीं ॥ ६४७ ॥
 या संतवाक्यासरिसें । म्हणितले निवृत्तिदासें । माझेही जी ऐसें । मनोगत ॥ ६४८ ॥
 यावरी आतां तुम्हीं । आज्ञापिला स्वामी । तरी वायां वागू मी । वाढों नेदी ॥ ६४९ ॥
 एवं इयें अवधारा । ज्ञानलक्षणें अठरा । श्रीकृष्णें धनुर्धरा । निरूपिली ॥ ६५० ॥
 मग म्हणें या नावें । ज्ञान एथ जाणावें । हे स्वमत आणि आघवें । ज्ञानियेही म्हणती ॥ ६५१ ॥
 करतळावरी वाटोळा । डोलतु देखिजे आंवळा । तैसें ज्ञान आम्हीं डोळां । दाविलें तुज ॥ ६५२ ॥
 आतां धनंजया महामती । अज्ञान ऐसी वदंती । तेंही सांगों व्यक्ती । लक्षणेंसीं ॥ ६५३ ॥
 एन्हवीं ज्ञान फुडें जालिया । अज्ञान जाणवे धनंजया । जें ज्ञान नव्हे तें अपैसया । अज्ञानचि ॥ ६५४ ॥
 पाहें पां दिवसु आघवा सरे । मग रात्रीची वारी उरे । वांचूनि कांहीं तिसरें । नाही जेवीं ॥ ६५५ ॥
 तैसें ज्ञान जेथ नाही । तेंचि अज्ञान पाहीं । तरी सांगों कांहीं कांहीं । चिन्हें तियें ॥ ६५६ ॥
 तरी संभावने जिये । जो मानाची वाट पाहे । सत्कारें होये । तोषु जया ॥ ६५७ ॥
 गर्वें पर्वताचीं शिखरें । तैसा महत्त्वावरूनि नुतरे । तयाचिया ठायीं पुरे । अज्ञान आहे ॥ ६५८ ॥
 आणि स्वधर्माची मांगळी । बांधे वाचेच्या पिंपळीं । उभिला जैसा देउळीं । जाणोनि कुंचा ॥ ६५९ ॥
 घाली विद्येचा पसारा । सूये सुकृताचा डांगोरा । करी तेतुलें मोहरा । स्फीतीचिया ॥ ६६० ॥
 आंग वरिवरी चर्ची । जनातें अभ्यर्चितां वंची । तो जाण पां अज्ञानाची । खाणी एथ ॥ ६६१ ॥
 आणि वन्ही वनीं विचरे । तेथ जळती जैसी जंगमें स्थावरें । तैसें जयाचेनि आचारें । जगा दुःख ॥ ६६२ ॥
 कौतुकें जें जें जल्पे । तें साबळाहूनि तीख रुपे । विषाहूनि संकल्पें । मारकु जो ॥ ६६३ ॥
 तयातें बहु अज्ञान । तोचि अज्ञानाचें निधान । हिंसेसि आयतन । जयाचें जिणें ॥ ६६४ ॥
 आणि फुंकें भाता फुगे । रेचिलिया सर्वेचि उफगे । तैसा संयोगवियोगें । चढे वोहटे ॥ ६६५ ॥
 पडली वारयाचिया वळसा । धुळी चढे आकाशा । हरिखा वळघे तैसा । स्तुतीवेळे ॥ ६६६ ॥

निंदा मोटकी आइके। आणि कपाळ धरुनि ठाके। थेंबें विरे वारोनि शोखे। चिखलु जैसा ॥ ६६७ ॥
 तैसा मानापमानीं होये। जो कोणहीचि उर्मी न साहे। तयाच्या ठायीं आहे। अज्ञान पुरें ॥ ६६८ ॥
 आणि जयाचिया मनीं गांठी। वरिवरी मोकळी वाचा दिठी। आंगें मिळे जीवें पाठीं। भलतया दे ॥ ६६९ ॥
 व्याधाचे चारा घालणें। तैसें प्रांजळ जोगावणें। चांगाचीं अंतःकरणें। विरु करी ॥ ६७० ॥
 गार शेवाळें गुंडाळली। कां निंबोळी जैसी पिकली। तैसी जयाची भली। बाह्य क्रिया ॥ ६७१ ॥
 अज्ञान तयाचिया ठायीं। ठेविलें असे पाहीं। याबोला आन नाही। सत्य मानीं ॥ ६७२ ॥
 आणि गुरुकुळीं लाजे। जो गुरुभक्ती उभजे। विद्या घेऊनि माजे। गुरुसीचि जो ॥ ६७३ ॥
 तयाचें नाम घेणें। तें वाचे शूद्रान्न होणें। परी घडलें लक्षणें। बोलतां इयें ॥ ६७४ ॥
 आता गुरुभक्तांचें नांव घेवों। तेणें वाचेसि प्रायश्चित देवों। गुरुसेवका नांव पावों। सूर्यु जैसा ॥ ६७५ ॥
 येतुलेनि पांगु पापाचा। निस्तरेल हे वाचा। जो गुरुतल्पगाचा। नामीं आला ॥ ६७६ ॥
 हा ठायवरी। तया नामाचें भय हरी। मग म्हणे अवधारीं। आणिकें चिन्हें ॥ ६७७ ॥
 तरि आंगें कर्में ढिला। जो मनें विकल्पें भरला। अडवींचा अवगळला। कुहा जैसा ॥ ६७८ ॥
 तया तोंडी कांठिवडे। आंतु नुसधीं हाडें। अशुचि तेणें पाडें। सबाह्य जो ॥ ६७९ ॥
 जैसें पोटालागीं सुणें। उघडें झांकलें न म्हणे। तैसें आपलें परावें नेणे। द्रव्यालागीं ॥ ६८० ॥
 इया ग्रामसिंहाचिया ठायीं। जैसा मिळणी ठावो अठावो नाही। तैसा स्त्रीविषयीं कांहीं। विचारीना ॥ ६८१ ॥
 कर्माचा वेळु चुके। कां नित्य नैमित्तिक ठाके। तें जया न दुखे। जीवामार्जी ॥ ६८२ ॥
 पापी जो निसुगु। पुण्याविषयीं अतिनिलागु। जयाचिया मनीं वेगु। विकल्पाचा ॥ ६८३ ॥
 तो जाण निखिळा। अज्ञानाचा पुतळा। जो बांधोनि असे डोळां। वित्ताशेतें ॥ ६८४ ॥
 आणि स्वार्थें अळुमाळें। जो धैर्यापासोनि चळे। जैसें तृणबीज ढळे। मुंगियेचेनी ॥ ६८५ ॥
 पावो सूदलिया सवें। जैसें थिल्लर कालवे। तैसा भयाचेनि नावें। गजबजे जो ॥ ६८६ ॥
 मनोरथाचिया धारसा। वाहणें जयाचिया मानसा। पूरी पडिला जैसा। दुधिया पाहीं ॥ ६८७ ॥
 वायूचेनि सावायें। धू दिगंतरा जाये। दुःखवार्ता होये। तसें जया ॥ ६८८ ॥
 वाउधणाचिया परी। जो आश्रो कहींचि न धरी। क्षेत्रीं तीर्थीं पुरीं। थारों नेणे ॥ ६८९ ॥
 कां मातलिया सरडा। पुढती बुडुख पुढती शेंडा। हिंडणवारा कोरडा। तैसा जया ॥ ६९० ॥
 जैसा रोविल्याविणें। रांजणु थारों नेणे। तैसा पडे तें राहणें। एन्हवीं हिंडे ॥ ६९१ ॥
 तयाच्या ठायीं उदंड। अज्ञान असे वितंड। जो चांचल्यें भावंड। मर्कटाचें ॥ ६९२ ॥
 आणि पै गा धनुर्धरा। जयाचिया अंतरा। नाहीं वोढावारा। संयमाचा ॥ ६९३ ॥
 लेंडिये आला लोंढा। न मनी वाळुवेचा वरवंडा। तैसा निषेधाचिया तोंडा। बिहेना जो ॥ ६९४ ॥
 व्रतातें आड मोडी। स्वधर्मु पायें वोलांडी। नियमाची आस तोडी। जयाची क्रिया ॥ ६९५ ॥
 नाहीं पापाचा कंटाळा। नेणें पुण्याचा जिव्हाळा। लाजेचा पेंडवळा। खाणोनि घाली ॥ ६९६ ॥
 कुळेंसी जो पाठमोरा। वेदाज्ञेसीं दुःहा। कृत्याकृत्यव्यापारा। निवाडु नेणे ॥ ६९७ ॥
 वसू जैसा मोकाटु। वारा जैसा अफाटु। फुटला जैसा पाटु। निर्जनी ॥ ६९८ ॥
 आंधळें हातिरूं मातलें। कां डोंगरीं जैसें पेटलें। तैसें विषयीं सुटलें। चित्त जयाचें ॥ ६९९ ॥
 पै उबधडां काय न पडे। मोकाटु कोणां नातुडे। ग्रामद्वारींचे आडें। नोलांडी कोण ॥ ७०० ॥
 जैसें सर्त्री अन्न जालें। की सामान्या बीक आलें। वाणसियेचें उभलें। कोण न रिगे ? ॥ ७०१ ॥
 तैसें जयाचें अंतःकरण। तयाच्या ठायीं संपूर्ण। अज्ञानाची जाण। ऋद्धि आहे ॥ ७०२ ॥

आणि विषयांची गोडी । जो जीतु मेला न संडी । स्वर्गीही खावया जोडी । येथूनिची ॥ ७०३ ॥
 जो अखंड भोगा जचे । जया व्यसन काम्यक्रियेचें । मुख देखोनि विरक्ताचें । सचैल करी ॥ ७०४ ॥
 विषो शिणोनि जाये । परि न शिणे सावधु नोहे । कुहीला हातीं खाये । कोढी जैसा ॥ ७०५ ॥
 खरी टेंकों नेदी उडे । लातौनि फोडी नाकाडें । तऱ्ही जेवीं न काढे । माघौता खरु ॥ ७०६ ॥
 तैसा जो विषयांलागीं । उडी घाली जळतिये आगीं । व्यसनाची आंगीं । लेणीं मिरवी ॥ ७०७ ॥
 फुटोनि पडे तंव । मृग वाढवी हांव । परी न म्हणे ते माव । रोहिणीची ॥ ७०८ ॥
 तैसा जन्मोनि मृत्यूवरी । विषयीं त्रासितां बहुतीं परीं । तऱ्ही त्रासु नेघे धरी । अधिक प्रेम ॥ ७०९ ॥
 पहिलिये बाळदशे । आई बा हेंचि पिसें । तें सरे मग स्त्रीमांसें । भुलोनि ठाके ॥ ७१० ॥
 मग स्त्री भोगितां थावों । वृद्धाप्य लागे येवों । तेव्हां तोचि प्रेमभावो । बाळकांसि आणी ॥ ७११ ॥
 आंधळें व्यालें जैसें । तैसा बाळें परिवसे । परि जीवें मरे तों न त्रासे । विषयांसि जो ॥ ७१२ ॥
 जाण तयाच्या ठायीं । अज्ञानासि पारु नाहीं । आतां आणीक कांहीं । चिन्हें सांगों ॥ ७१३ ॥
 तरि देह हाचि आत्मा । ऐसेया जो मनोधर्मा । वळघोनियां कर्मा । आरंभु करी ॥ ७१४ ॥
 आणि उणें कां पुरें । जें जें कांहीं आचरे । तयाचेनि आविष्करें । कुथों लागे ॥ ७१५ ॥
 डोईये ठेविलेनि भोजें । देवलविसें जेवीं फुंजे । तैसा विद्यावयसा माजे । उताणा चाले ॥ ७१६ ॥
 म्हणे मीचि एकु आथी । माझ्यांचि घरीं संपत्ती । माझी आचरती रीती । कोणा आहे ॥ ७१७ ॥
 नाहीं माझेनि पाडें वाडु । मी सर्वज्ञ एकचि रूढु । ऐसा गर्वतुष्टीगंडु । घेऊनि ठाके ॥ ७१८ ॥
 व्याधि लागलिया माणुसा । नयेचि भोग दाऊं जैसा । निकें न साहे जो तैसा । पुढिलांचें ॥ ७१९ ॥
 पै गुण तेतुला खाय । स्नेह कीं जाळितु जाय । जेथ ठेविजे तेथ होय । मसीऐसें ॥ ७२० ॥
 जीवनें शिंपिला तिडपिडी । विजिला प्राण सांडी । लागला तरी काडी । उरों नेदी ॥ ७२१ ॥
 आळुमाळ प्रकाशु करी । तेतुलेनीच उबारा धरी । तैसिया दीपाचि परी । सुविद्यु जो ॥ ७२२ ॥
 औषधाचेनि नावें अमृतें । जैसा नवज्वरु आंबुथे । कां विषचि होऊनि परतें । सर्पा दूध ॥ ७२३ ॥
 तैसा सद्गुणीं मत्सरु । व्युत्पत्ती अहंकारु । तपोज्ञानें अपारु । ताठा चढे ॥ ७२४ ॥
 अंत्यु राणिवे बैसविला । आरें धारणु गिळिला । तैसा गर्वें फुगला । देखसी जो ॥ ७२५ ॥
 जो लाटणें ऐसा न लवे । पाथरु तेवीं न द्रवे । गुणियासि नागवे । फोडसें जैसें ॥ ७२६ ॥
 किंबहुना तयापाशी । अज्ञान आहे वाढीसी । हें निकरें गा तुजसी । बोलत असों ॥ ७२७ ॥
 आणीकही धनंजया । जो गृहदेह सामग्रिया । न देखे कालचेया । जन्मातें गा ॥ ७२८ ॥
 कृतघ्ना उपकारु केला । कां चोरा व्यवहारु दिधला । निसुगु स्तविला । विसरे जैसा ॥ ७२९ ॥
 वोढाळितां लाविलें । तें तैसेंच कान पूंस वोलें । कीं पुढती वोढाळूं आलें । सुणें जैसें ॥ ७३० ॥
 बेडूक सापाचिया तोंडीं । जातसे सबुडबुडीं । तो मक्षिकांचिया कोडीं । स्मरेना कांहीं ? ॥ ७३१ ॥
 तैसी नवही द्वारें स्रवती । आंगीं देहाची लुती जिती । जेणें जाली तें चित्ती । सलेना जया ॥ ७३२ ॥
 मातेच्या उदरकुहरी । पचूनि विष्टेच्या दाथरीं । जठरी नवमासवरी । उकडला जो ॥ ७३३ ॥
 तें गर्भीची जे व्यथा । कां जें जालें उपजतां । तें कांहींचि सर्वथा । नाठवी जो ॥ ७३४ ॥
 मलमूत्रपंकीं । जे लोळतें बाळ अंकीं । तें देखोनि जो न थुंकीं । त्रासु नेघे ॥ ७३५ ॥
 कालचि ना जन्म गेलें । पाहेचि पुढती आलें । ऐसें हें कांहीं वाटलें । नाहीं जया ॥ ७३६ ॥
 आणि पै तयाची परी । जीविताची फरारी । देखोनि जो न करी । मृत्युचिंता ॥ ७३७ ॥
 जिणेयाचेनि विश्वासें । मृत्यु एक एथ असे । हें जयाचेनि मानसें । मानिजेना ॥ ७३८ ॥

अल्पोदकींचा मासा । हें नाटे ऐसिया आशा । न वचेचि कां जैसा । अगाध डोहां ॥ ७३९ ॥
 कां गोरीचिया भुली । मृग व्याधा दृष्टी न घाली । गळु न पाहतां गिळिली । उंडी मीनें ॥ ७४० ॥
 दीपाचिया झगमगा । जाळील हें पतंगा । नेणवेचि पै गा । जयापरी ॥ ७४१ ॥
 गव्हारु निद्रासुखें । घर जळत असे तें न देखे । नेणतां जेवीं विखें । रांधिलें अन्न ॥ ७४२ ॥
 तैसा जीविताचेनि मिषें । हा मृत्युचि आला असे । हें नेणेचि राजसें । सुखें जो गा ॥ ७४३ ॥
 शरीरींचीं वाढी । अहोरात्रांची जोडी । विषयसुखप्रौढी । साचचि मानी ॥ ७४४ ॥
 परी बापुडा ऐसें नेणे । जें वेश्येचें सर्वस्व देणें । तेंचि तें नागवणें । रूप एथ ॥ ७४५ ॥
 संवचोराचें साजणें । तेंचि तें प्राण घेणें । लेपा स्नपन करणें । तोचि नाशु ॥ ७४६ ॥
 पांडुरोगें आंग सुटलें । तें तयाचि नांवे खुंटलें । तैसें नेणें भुललें । आहारनिद्रा ॥ ७४७ ॥
 सन्मुख शूला । धांवतया पायें चपळा । प्रतिपदीं ये जवळा । मृत्यु जेवीं ॥ ७४८ ॥
 तेवीं देहा जंव जंव वाढु । जंव जंव दिवसांचा पवाडु । जंव जंव सुरवाडु । भोगांचा या ॥ ७४९ ॥
 तंव तंव अधिकाधिकें । मरण आयुष्यातें जिंकें । मीठ जेवीं उदकें । घांसिजत असे ॥ ७५० ॥
 तैसें जीवित्व जाये । तयास्तव काळु पाहे । हें हातोहातींचें नव्हे । ठाउकें जया ॥ ७५१ ॥
 किंबहुना पांडवा । हा आंगींचा मृत्यु नीच नवा । न देखे जो मावा । विषयांचिया ॥ ७५२ ॥
 तो अज्ञानदेशींचा रावो । या बोला महाबाहो । न पडे गा ठावो । आणिकांचा ॥ ७५३ ॥
 पै जीविताचेनि तोखें । जैसा कां मृत्यु न देखे । तैसाचि तारुण्ये पोखें । जरा न गणी ॥ ७५४ ॥
 कडाडी लोटला गाडा । कां शिखरौनि सुटला धोंडा । तैसा न देखे जो पुढां । वार्धक्य आहे ॥ ७५५ ॥
 कां आडवोहळा पाणी आलें । कां जैसे म्हैसयाचें झुंज मातलें । तैसें तारुण्याचे चढलें । भुररें जया ॥ ७५६ ॥
 पुष्टि लागे विघरो । कांति पाहे निसरो । मस्तक आदरीं शिरो- । भागीं कंप ॥ ७५७ ॥
 दाढी साउळ धरी । मान हालौनि वारी । तरी जो करी । मायेचा पैसु ॥ ७५८ ॥
 पुढील उरीं आदळे । तंव न देखे जेवीं आंधळें । कां डोळ्यावरलें निगळे । आळशी तोषें ॥ ७५९ ॥
 तैसें तारुण्य आजिचें । भोगितां वृद्धाप्य पाहेचें । न देखे तोचि साचें । अज्ञानु गा ॥ ७६० ॥
 देखे अक्षमें कुब्जें । कीं विटावूं लागे फुंजें । परी न म्हणे पाहे माझें । ऐसेंचि भवे ॥ ७६१ ॥
 आणि आंगीं वृद्धाप्यतेची । संज्ञा ये मरणाची । परी जया तारुण्याची । भुली न फिटे ॥ ७६२ ॥
 तो अज्ञानाचें घर । हें साचचि घे उत्तर । तेवींचि परियेसीं थोर । चिन्हें आणिक ॥ ७६३ ॥
 तरि वाघाचिये अडवे । एक वेळ आला चरोनि दैवें । तेणें विश्वासें पुढती धावे । वसू जैसा ॥ ७६४ ॥
 कां सर्पघराआंतु । अवचटें ठेवा आणिला स्वस्थु । येतुलियासाठीं निश्चितु । नास्तिकु होय ॥ ७६५ ॥
 तैसेनि अवचटें हें । एकदोनी वेळां लाहे । एथ रोग एक आहे । हें मानीना जो ॥ ७६६ ॥
 वैरिया नीद आली । आतां द्वेदं माझीं सरलीं । हें मानी तो सपिली । मुकला जेवीं ॥ ७६७ ॥
 तैसी आहारनिद्रेची उजरी । रोग निवांतु जोंवरी । तंव जो न करी । व्याधी चिंता ॥ ७६८ ॥
 आणि स्त्रीपुत्रादिमेळें । संपत्ति जंव जंव फळे । तेणें रजें डोळे । जाती जयाचे ॥ ७६९ ॥
 सवेंचि वियोगु पडेल । विळौनी विपत्ति येईल । हें दुःख पुढील । देखेना जो ॥ ७७० ॥
 तो अज्ञान गा पांडवा । आणि तोही तोचि जाणावा । जो इंद्रियें अव्हासवा । चारी एथ ॥ ७७१ ॥
 वयसेचेनि उवायें । संपत्तीचेनि सावायें । सेव्यासेव्य जाये । सरकटितु ॥ ७७२ ॥
 न करावें तें करी । असंभाव्य मनीं धरी । चिंतू नये तें विचारी । जयाची मती ॥ ७७३ ॥
 रिघे जेथ न रिघावें । मागे जें न घ्यावें । स्पर्श जेथ न लागावें । आंग मन ॥ ७७४ ॥

न जावें तेथ जाये । न पाहावें तें जो पाहे । न खावें तें खाये । तेवींचि तोषे ॥ ७७५ ॥
 न धरावा तो संगु । न लागावें तेथ लागु । नाचरावा तो मार्गु । आचरे जो ॥ ७७६ ॥
 नायकावें तें आडके । न बोलावें तें बके । परी दोष होतील हें न देखे । प्रवर्ततां ॥ ७७७ ॥
 आंगा मनासि रुचावें । येतुलेनि कृत्याकृत्य नाठवें । जो करणेयाचेनि नावें । भलतेचि करी ॥ ७७८ ॥
 परि पाप मज होईल । कां नरकयातना येईल । हें कांहींचि पुढील । देखेना जो ॥ ७७९ ॥
 तयाचेनि आंगलगे । अज्ञान जर्गी दाटुगे । जें सजानाही संगें । झोंबों सके ॥ ७८० ॥
 परी असो हें आडक । अज्ञान चिन्हें आणिक । जेणें तुज सम्यक् । जाणवे तें ॥ ७८१ ॥
 तरी जयाची प्रीति पुरी । गुंतली देखसी घरी । नवगंधकेसरी । भ्रमरी जैशी ॥ ७८२ ॥
 साकरेचिया राशी । बैसली नुठे माशी । तैसेनि स्त्रीचित्त आवेशी । जयाचें मन ॥ ७८३ ॥
 ठेला बेडूक कुंडी । मशक गुंतला शेंबुडी । जैसा ढोरु सबुडबुडी । रुतला पंकी ॥ ७८४ ॥
 तैसें घरींहूनि निघणें । नाही जीवें मनें प्राणें । जया साप होऊनि असणें । भाटीं तियें ॥ ७८५ ॥
 प्रियोत्तमाचिया कंठी । प्रमदा घे आटी । तैशी जीवेंसी कोपटी । धरूनि ठाके ॥ ७८६ ॥
 मधुरसोद्वेशें । मधुकर जचे जैसें । गृहसंगोपन तैसें । करी जो गा ॥ ७८७ ॥
 म्हातारपणीं जालें । मा आणिक एक विपाईलें । तयाचें कां जेतुलें । मातापितरां ॥ ७८८ ॥
 तेतुलेनि पाडें पार्था । घरीं जया प्रेम आस्था । आणि स्त्रीवांचूनि सर्वथा । जाणेना जो ॥ ७८९ ॥
 तैसा स्त्रीदेही जो जीवें । पडोनिया सर्वभावें । कोण मी काय करावें । कांहीं नेणे ॥ ७९० ॥
 महापुरुषाचें चित्त । जालिया वस्तुगत । ठाके व्यवहारजात । जयापरी ॥ ७९१ ॥
 हानि लाज न देखे । परापवादु नाडके । जयाचीं इंद्रियें एकमुखें । स्त्रिया केली ॥ ७९२ ॥
 चित्त आराधी स्त्रीयेचें । आणि तियेचेनि छंदें नाचे । माकड गारुडियाचें । जैसें होय ॥ ७९३ ॥
 आपणपेंही शिणवी । इष्टमित्र दुखवी । मग कवडाचि वाढवी । लोभी जैसा ॥ ७९४ ॥
 तैसा दानपुण्यें खांची । गोत्रकुटुंबा वंची । परी गारी भरी स्त्रियेची । उणी हों नेदी ॥ ७९५ ॥
 पूजिती दैवतें जोगावी । गुरूतें बोलें झकवी । मायबापां दावी । निदारपण ॥ ७९६ ॥
 स्त्रियेच्या तरी विखीं । भोगुसंपत्ती अनेकीं । आणी वस्तु निकी । जे जे देखे ॥ ७९७ ॥
 प्रेमाथिलेनि भक्तें । जैसेनि भजिजे कुळदैवतें । तैसा एकाग्रचित्तें । स्त्री जो उपासी ॥ ७९८ ॥
 साच आणि चोख । तें स्त्रियेसीचि अशेख । येरांविषयीं जोगावणूक । तेही नाही ॥ ७९९ ॥
 इयेतें हन कोणी देखैल । इयेसी वेखासें जाईल । तरी युगचि बुडैल । ऐसें जया ॥ ८०० ॥
 नायत्यांभेण । न मोडिजे नागांची आण । तैसी पाळी उणखुण । स्त्रीयेची जो ॥ ८०१ ॥
 किंबहुना धनंजया । स्त्रीचि सर्वस्व जया । आणि तियेचिया जालिया- । लागीं प्रेम ॥ ८०२ ॥
 आणिकही जें समस्त । तियेचें संपत्तिजात । तें जीवाहूनि आप्त । मानी जो कां ॥ ८०३ ॥
 तो अज्ञानासी मूळ । अज्ञाना त्याचेनि बळ । हें असो केवळ । तेंचि रूप ॥ ८०४ ॥
 आणि मातलिया सागरी । मोकललिया तरी । लाटांच्या येरझारीं । आंदोळे जेवीं ॥ ८०५ ॥
 तेवीं प्रिय वस्तु पावे । आणि सुखें जो उंचावे । तैसाचि अप्रियासवें । तळवटु घे ॥ ८०६ ॥
 ऐसेनि जयाचे चित्तीं । वैषम्यसाम्याची वोखती । वाहे तो महामती । अज्ञान गा ॥ ८०७ ॥
 आणि माझ्या ठायीं भक्ती । फळालागीं जया आर्ती । धनोद्वेशें विरक्ती । नटणें जेवीं ॥ ८०८ ॥
 नातरी कांताच्या मानसी । रिगोनि स्वैरिणी जैसी । राहाटे जारेंसी । जावयालागीं ॥ ८०९ ॥
 तैसा मातें किरिटी । भजती गा पाउटी । करूनि जो दिठी । विषो सूये ॥ ८१० ॥

आणि भजिन्नलियासवें। तो विषो जरी न पावे। तरी सांडी म्हणे आघवें। टवाळ हें ॥ ८११ ॥
 कुणबट कुळवाडी। तैसा आन आन देव मांडी। आदिलाची परवडी। करी तया ॥ ८१२ ॥
 तया गुरुमार्गा टेंकें। ज्याचा सुगरवा देखे। तरी तयाचा मंत्र शिके। येरु नेघे ॥ ८१३ ॥
 प्राणिजातेंसीं निष्ठुरु। स्थावरीं बहु भरु। तेवींचि नाहीं एकसरु। निर्वाहो जया ॥ ८१४ ॥
 माझी मूर्ति निफजवी। ते घराचे कोनीं बैसवी। आपण देवो देवी। यात्रे जाय ॥ ८१५ ॥
 नित्य आराधन माझें। कार्जी कुळदैवता भजे। पर्वविशेषें कीजे। पूजा आना ॥ ८१६ ॥
 माझें अधिष्ठान घरीं। आणि वोवसे आनाचे करी। पितृकार्यावसरी। पितरांचा होय ॥ ८१७ ॥
 एकादशीच्या दिवशीं। जेतुला पाडु आम्हांसी। तेतुलाचि नागांसी। पंचमीच्या दिवशीं ॥ ८१८ ॥
 चौथ मोटकी पाहे। आणि गणेशाचाचि होये। चावदसी म्हणे माये। तुझाचि वो दुर्गे ॥ ८१९ ॥
 नित्य नैमित्तिकें कर्में सांडी। मग बैसे नवचंडी। आदित्यवारीं वाढी। बहिरवां पात्रीं ॥ ८२० ॥
 पाठीं सोमवार पावे। आणि बेलेंसी लिंगा धांवे। ऐसा एकलाचि आघवे। जोगावी जो ॥ ८२१ ॥
 ऐसा अखंड भजन करी। उगा नोहे क्षणभरी। अवघेन गांवद्वारीं। अहेव जैसी ॥ ८२२ ॥
 ऐसेनि जो भक्तु। देखसी सैरा धांवतु। जाण अज्ञानाचा मूर्तु। अवतार तो ॥ ८२३ ॥
 आणि एकांतें चोखटें। तपोवनें तीर्थें तटें। देखोनि जो गा विटे। तोहि तोचि ॥ ८२४ ॥
 जया जनपदीं सुख। गजबजेचें कवतिक। वानूं आवडे लौकिक। तोहि तोची ॥ ८२५ ॥
 आणि आत्मा गोचरु होये। ऐसी जे विद्या आहे। ते आइकोनि डौर वाहे। विद्वांसु जो ॥ ८२६ ॥
 उपनिषदांकडे न वचे। योगशास्त्र न रुचे। अध्यात्मज्ञानीं जयाचें। मनचि नाहीं ॥ ८२७ ॥
 आत्मचर्चा एकी आथी। ऐसिये बुद्धीची भिंती। पाडूनि जयाची मती। वोढाळ जाहली ॥ ८२८ ॥
 कर्मकांड तरी जाणे। मुखोद्गत पुराणें। ज्योतिषीं तो म्हणे। तैसेंचि होय ॥ ८२९ ॥
 शिल्पीं अति निपुण। सूपकर्मींही प्रवीण। विधि आथर्वण। हातीं आथी ॥ ८३० ॥
 कोकीं नाहीं ठेलें। भारत करी म्हणितलें। आगम आफाविले। मूर्त होतीं ॥ ८३१ ॥
 नीतिजात सुझे। वैद्यकही बुझे। काव्यनाटकीं दुजें। चतुर नाहीं ॥ ८३२ ॥
 स्मृतींची चर्चा। दंशु जाणे गारुडियाचा। निघंटु प्रजेचा। पाइकी करी ॥ ८३३ ॥
 पै व्याकरणीं चोखडा। तर्कीं अतिगाढा। परी एक आत्मज्ञानीं फुडा। जात्यंधु जो ॥ ८३४ ॥
 तें एकवांचूनि आघवां शास्त्रीं। सिद्धांत निर्माणधात्री। परी जळों तें मूळनक्षत्रीं। न पाहें गा ॥ ८३५ ॥
 मोराआंगीं अशेषें। पिसें असतीं डोळसें। परी एकली दृष्टि नसे। तैसें तें गा ॥ ८३६ ॥
 जरी परमाणूएवढें। संजीवनीमूळ जोडे। तरी बहु काय गाडे। भरणें येरें ? ॥ ८३७ ॥
 आयुष्येवीण लक्षणें। सिसेंवीण अळंकरणें। वोहरेंवीण वाधावणें। तो विटंबु गा ॥ ८३८ ॥
 तैसें शास्त्रजात जाण। आघवेंचि अप्रमाण। अध्यात्मज्ञानेविण। एकलेनी ॥ ८३९ ॥
 यालागीं अर्जुना पाहीं। अध्यात्मज्ञानाच्या ठायीं। जया नित्यबोधु नाहीं। शास्त्रमूढा ॥ ८४० ॥
 तया शरीर जें जालें। तें अज्ञानाचें बीं विरुढलें। तयाचें व्युत्पन्नत्व गेलें। अज्ञानवेलीं ॥ ८४१ ॥
 तो जें जें बोले। तें अज्ञानचि फुललें। तयाचें पुण्य जें फळलें। तें अज्ञान गा ॥ ८४२ ॥
 आणि अध्यात्मज्ञान कांहीं। जेणें मानिलेंचि नाहीं। तो ज्ञानार्थु न देखे काई। हें बोलावें असें ? ॥ ८४३ ॥
 ऐलीचि थडी न पवतां। पळे जो माघौता। तया पैलद्वीपींची वार्ता। काय होय ? ॥ ८४४ ॥
 कां दारवंठाचि जयाचें। शीर रोंविलें खांचे। तो केवीं परिवरींचें। ठेविलें देखे ? ॥ ८४५ ॥
 तेवीं अध्यात्मज्ञानीं जया। अनोळख धनंजया। तया ज्ञानार्थु देखावया। विषो काई ? ॥ ८४६ ॥

म्हणौनि आतां विशेषें । तो ज्ञानाचें तत्त्व न देखे । हें सांगावें आंखेंलेखें । न लगे तुज ॥ ८४७ ॥
 जेव्हां सगर्भे वाढिलें । तेव्हांचि पोटीचें धालें । तैसें मागिलें पदें बोलिलें । तेंचि होय ॥ ८४८ ॥
 वांचूनियां वेगळें । रूप करणें हें न मिळे । जेवीं अवतिलें आंधळें । तें दुजेनसीं ये ॥ ८४९ ॥
 एवं इये उपरतीं । अज्ञानचिन्हें मागुतीं । अमानित्वादि प्रभृती । वाखाणिलीं ॥ ८५० ॥
 जे ज्ञानपदें अठरा । केलियां येरी मोहरां । अज्ञान या आकारा । सहजें येती ॥ ८५१ ॥
 मागां श्लोकाचेनि अर्धार्धें । ऐसें सांगितलें श्रीमुकुदें । ना उफराटीं इयें ज्ञानपदें । तेंचि अज्ञान ॥ ८५२ ॥
 म्हणौनि इया वाहणी । केली म्यां उपलवणी । वांचूनि दुधा मेळऊनि पाणी । फार कीजे ? ॥ ८५३ ॥
 तैसें जी न बडवडीं । पदाची कोर न सांडी । परी मूळध्वनीचिये वाढी । निमित्त जाहलों ॥ ८५४ ॥
 तंव श्रोते म्हणती राहें । कें परिहारा ठावो आहे ? । बिहिशी कां वायें । कविपोषका ? ॥ ८५५ ॥
 तूतें श्रीमुरारी । म्हणितलें आम्ही प्रकट करीं । जें अभिप्राय गव्हरी । झांकिले आम्ही ॥ ८५६ ॥
 तें देवाचें मनोगत । दावित आहासी तूं मूर्त । हेंही म्हणतां चित्त । दाटेल तुजें ॥ ८५७ ॥
 म्हणौनि असो हें न बोलों । परि साविया गा तोषलों । जे ज्ञानतरिये मेळविलों । श्रवण सुखाचिये ॥ ८५८ ॥
 आतां इयावरी । जे तो श्रीहरी । बोलिला तें करीं । कथन वेगां ॥ ८५९ ॥
 इया संतवाक्यासरिसें । म्हणितलें निवृत्तिदासें । जी अवधारा तरी ऐसें । बोलिलें देवें ॥ ८६० ॥
 म्हणती तुवां पांडवा । हा चिन्हसमुच्चयो आघवा । आयकिला तो जाणावा । अज्ञानभागु ॥ ८६१ ॥
 इया अज्ञानविभागा । पाठी देऊनि पै गा । ज्ञानविखीं चांगा । दृढा होईजे ॥ ८६२ ॥
 मग निर्वाळिलेनि ज्ञानें । ज्ञेय भेटेल मनें । तें जाणावया अर्जुनें । आस केली ॥ ८६३ ॥
 तंव सर्वज्ञांचा रावो । म्हणे जाणौनि तयाचा भावो । परिसें ज्ञेयाचा अभिप्रावो । सांगों आतां ॥ ८६४ ॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ञात्वा मृतमश्नुते ॥ अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥

तरि ज्ञेय ऐसें म्हणणें । वस्तूतें येणेंचि कारणें । जें ज्ञानेंवांचूनि कवणें । उपायें नये ॥ ८६५ ॥
 आणि जाणितलेयावरौतें । कांहींच करणें नाहीं जेथें । जाणणेंचि तन्मयातें । आणी जयाचें ॥ ८६६ ॥
 जें जाणितलेयासाठीं । संसार काढूनियां कांठीं । जिरोनि जाइजे पोटीं । नित्यानंदाच्या ॥ ८६७ ॥
 तें ज्ञेय गा ऐसें । आदि जया नसे । परब्रह्म आपैसें । नाम जया ॥ ८६८ ॥
 जें नाहीं म्हणों जाइजे । तंव विश्वाकारें देखिजे । आणि विश्वचि ऐसें म्हणिजे । तरि हे माया ॥ ८६९ ॥
 रूप वर्ण व्यक्ती । नाहीं दृश्य दृष्टा स्थिती । तरी कोणें कैसें आथी । म्हणावें पां ॥ ८७० ॥
 आणि साचचि जरी नाहीं । तरी महदादि कोणें ठाई । स्फुरत कैचें काई । तेणेंवीण असे ? ॥ ८७१ ॥
 म्हणौनि आथी नाथी हे बोली । जें देखोनि मुकी जाहली । विचारेंसीं मोडली । वाट जेथें ॥ ८७२ ॥
 जैसी भांडघटशरावीं । तदाकारें असे पृथ्वी । तैसें सर्व होऊनियां सर्वीं । असे जे वस्तु ॥ ८७३ ॥

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतो क्षिशिरोमुखम् ।

सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३ ॥

आघवांचि देशीं काळीं । नव्हतां देशकाळांवेगळीं । जे क्रिया स्थूळास्थूळीं । तेचि हात जयाचे ॥ ८७४ ॥
 तयातें याकारणें । विश्वबाहू ऐसें म्हणणें । जें सर्वचि सर्वपणें । सर्वदा करी ॥ ८७५ ॥

आणि समस्तांही ठाया । एके काळीं धनंजया । आलें असे म्हणौनि जया । विश्वांघ्रीनाम ॥ ८७६ ॥
 पै सवितया आंग डोळे । नाहीत वेगळे वेगळे । तैसें सर्वद्रष्टे सकळें । स्वरूपें जें ॥ ८७७ ॥
 म्हणौनि विश्वतश्चक्षु । हा अचक्षूच्या ठायीं पक्षु । बोलावया दक्षु । जाहला वेदु ॥ ८७८ ॥
 जें सर्वांचे शिरावरी । नित्य नांदे सर्वांपरी । ऐसिये स्थितीवरी । विश्वमूर्धा म्हणिपे ॥ ८७९ ॥
 पै गा मूर्ति तेंचि मुख । हुताशना जैसें देख । तैसें सर्वपणें अशेख । भोक्ते जे ॥ ८८० ॥
 यालागीं तया पार्था । विश्वतोमुख हे व्यवस्था । आली वाक्पथा । श्रुतीचिया ॥ ८८१ ॥
 आणि वस्तुमात्रीं गगन । जैसें असे संलग्न । तैसें शब्दजातीं कान । सर्वत्र जया ॥ ८८२ ॥
 म्हणौनि आम्हीं तयातें । म्हणों सर्वत्र आइकतें । एवं जें सर्वांतें । आवरुनि असे ॥ ८८३ ॥
 एहवीं तरी महामती । विश्वतश्चक्षु इया श्रुती । तयाचिया व्याप्ती । रूप केलें ॥ ८८४ ॥
 वांचूनि हस्त नेत्र पाये । हें भाष तेथ कें आहे ? । सर्व शून्याचा न साहे । निष्कर्षु जें ॥ ८८५ ॥
 पै कल्लोळातें कल्लोळें । ग्रसिजत असे ऐसें कळे । परी ग्रसितें ग्रासावेगळें । असे काई ? ॥ ८८६ ॥
 तैसें साचचि जें एक । तेथ कें व्याप्यव्यापक ? । परी बोलावया नावेक । करावें लागे ॥ ८८७ ॥
 पै शून्य जें दावावें जाहलें । तें बिंदुलें एक पाहिजे केलें । तैसें अद्वैत सांगावें बोलें । तें द्वैत कीजे ॥ ८८८ ॥
 एहवीं तरी पार्था । गुरुशिष्यसत्पथा । आडळु पडे सर्वथा । बोल खुटे ॥ ८८९ ॥
 म्हणौनि गा श्रुती । द्वैतभावे अद्वैती । निरूपणाची वाहती । वाट केली ॥ ८९० ॥
 तेंचि आतां अवधारीं । इये नेत्रगोचरें आकारी । तें ज्ञेय जयापरी । व्यापक असे ॥ ८९१ ॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १४ ॥

तरी तें गा किरीटी ऐसें । अवकाशीं आकाश जैसें । पटीं पटु होऊनि असे । तंतु जेवीं ॥ ८९२ ॥
 उदक होऊनि उदकीं । रसु जैसा अवलोकीं । दीपपणें दीपकीं । तेज जैसें ॥ ८९३ ॥
 कर्पूरत्वे कापुरीं । सौरभ्य असे जयापरी । शरीर होऊनि शरीरीं । कर्म जेवीं ॥ ८९४ ॥
 किंबहुना पांडवा । सोनेचि सोनयाचा रवा । तैसें जें या सर्वां । सर्वांगीं असे ॥ ८९५ ॥
 परी रवेपणामाजिवडे । तंव रवा ऐसें आवडे । वांचूनि सोने सांगडें । सोनया जेवीं ॥ ८९६ ॥
 पै गा वोघुचि वांकुडा । परि पाणी उजू सुहाडा । वन्हि आला लोखंडा । लोह नव्हे कीं ॥ ८९७ ॥
 घटाकारें वेंटाळें । तेथ नभ गमे वाटोळें । मठीं तरी चौफळें । आये दिसे ॥ ८९८ ॥
 तरि ते अवकाश जैसें । नोहिजतीचि कां आकाशें । जें विकार होऊनि तैसें । विकारी नोहे ॥ ८९९ ॥
 मन मुख्य इंद्रियां । सत्त्वादि गुणां ययां- । सारिखें ऐसें धनंजया । आवडे कीर ॥ ९०० ॥
 पै गुळाची गोडी । नोहे बांधया सांगडी । तैसीं गुण इंद्रियें फुडीं । नाही तेथ ॥ ९०१ ॥
 अगा क्षीराचिये दशे । घृत क्षीराकारें असे । परी क्षीरचि नोहे जैसें । कपिध्वजा ॥ ९०२ ॥
 तैसें जें इये विकारीं । विकार नोहे अवधारीं । पै आकारा नाम भोंवरी । येर सोने तें सोनें ॥ ९०३ ॥
 इया उघड मन्हाटिया । तें वेगळेपण धनंजया । जाण गुण इंद्रियां- । पासोनियां ॥ ९०४ ॥
 नामरूपसंबंधु । जातिक्रियाभेदु । हा आकारासीच प्रवादु । वस्तूसि नाही ॥ ९०५ ॥
 तें गुण नव्हे कहीं । गुणा तया संबंधु नाहीं । परी तयाच्याचि ठायीं । आभासती ॥ ९०६ ॥
 येतुलेयासाठी । संभ्रांताच्या पोटीं । ऐसें जाय किरीटी । जे हेंचि धरी ॥ ९०७ ॥

तरी तें गा धरणें ऐसें । अभ्रातें जेवीं आकाशें । कां प्रतिवदन जैसें । आरसेनी ॥ १०८ ॥
नातरी सूर्य प्रतिमंडल । जैसेनि धरी सलिल । कां रश्मिकरीं मृगजळ । धरिजे जेवीं ॥ १०९ ॥
तैसें गा संबंधेवीण । यया सर्वातें धरी निर्गुण । परी तें वायां जाण । मिथ्यादृष्टी ॥ ११० ॥
आणि यापरी निर्गुणें । गुणातें भोगणें । रंका राज्य करणें । स्वप्नीं जैसें ॥ १११ ॥
म्हणौनि गुणाचा संगु । अथवा गुणभोगु । हा निर्गुणीं लागु । बोलों नये ॥ ११२ ॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ १५ ॥

जें चराचर भूतां- । माजीं असे पंडुसुता । नाना वन्हीं उष्णता । अभेदें जैसी ॥ ११३ ॥
तैसेनि अविनाशभावे । जें सूक्ष्मदशे आघवे । व्यापूनि असे तें जाणावे । ज्ञेय एथ ॥ ११४ ॥
जें एक आंतुबाहेरी । जें एक जवळ दुरी । जें एकवांचूनि परी । दुर्जीं नाही ॥ ११५ ॥
क्षीरसागरींची गोडी । माजीं बहु थडिये थोडी । हें नाही तया परवडी । पूर्ण जें गा ॥ ११६ ॥
स्वेदजादिप्रभृती । वेगळाल्यां भूतीं । जयाचिये अनुस्यूतीं । खोमणें नाही ॥ ११७ ॥
पैं श्रोते मुखटिळका । घटसहस्रा अनेकां- । माजीं बिंबोनि चंद्रिका । न भेदे जेवीं ॥ ११८ ॥
नाना लवणकणाचिये राशी । क्षारता एकचि जैसी । कां कोडी एकीं ऊसीं । एकचि गोडी ॥ ११९ ॥

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितं ।
भूतभर्तृ च तज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १६ ॥

तैसें अनेकीं भूतजातीं । जें आहे एकी व्याप्ती । विश्वकार्या सुमती । कारण जें गा ॥ १२० ॥
म्हणौनि हा भूताकारु । जेथोनि तेंचि तया आधारु । कल्लोळा सागरु । जियापरी ॥ १२१ ॥
बाल्यादि तिन्हीं वयसीं । काया एकचि जैसी । तैसें आदिस्थितिग्रासीं । अखंड जें ॥ १२२ ॥
सायंप्रातर्मध्यान । होतां जातां दिनमान । जैसें कां गगन । पालटेना ॥ १२३ ॥
अगा सृष्टिवेळे प्रियोत्तमा । जया नांव म्हणती ब्रह्मा । व्याप्ति जें विष्णुनामा । पात्र जाहलें ॥ १२४ ॥
मग आकारु हा हारपे । तेव्हां रुद्र जें म्हणिपे । तेंही गुणत्रय जेव्हां लोपे । तें जें शून्य ॥ १२५ ॥
नभाचें शून्यत्व गिळून । गुणत्रयातें नुरऊन । तें शून्य तें महाशून्य । श्रुतिवचनसंमत ॥ १२६ ॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विस्ठितम् ॥ १७ ॥

जें अग्नीचें दीपन । जें चंद्राचें जीवन । सूर्याचे नयन । देखती जेणें ॥ १२७ ॥
जयाचेनि उजियेडें । तारांगण उभडें । महातेज सुरवाडें । राहाटे जेणें ॥ १२८ ॥
जें आदीची आदी । जें वृद्धीची वृद्धी । बुद्धीची जे बुद्धी । जीवाचा जीवु ॥ १२९ ॥
जें मनाचें मन । जें नेत्राचे नयन । कानाचे कान । वाचेची वाचा ॥ १३० ॥
जें प्राणाचा प्राण । जें गतीचे चरण । क्रियेचें कर्तेपण । जयाचेनि ॥ १३१ ॥

आकारु जेणें आकारे । विस्तारु जेणें विस्तारे । संहारु जेणें संहारे । पंडुकुमरा ॥ १३२ ॥
 जें मेदिनीची मेदिनी । जें पाणी पिऊनि असे पाणी । तेजा दिवेलावणी । जेणें तेजें ॥ १३३ ॥
 जें वायूचा आसोआसु । जें गगनाचा अवकाशु । हें असो आघवाची आभासु । आभासे जेणें ॥ १३४ ॥
 किंबहुना पांडवा । जें आघवेंचि असे आघवा । जेथ नाहीं रिगावा । द्वैतभावासी ॥ १३५ ॥
 जें देखिलियाचिसवें । दृश्य द्रष्टा हें आघवें । एकवाट कालवे । सामरस्यें ॥ १३६ ॥
 मग तेंचि होय ज्ञान । ज्ञाता ज्ञेय हन । ज्ञानें गमिजे स्थान । तेंहि तेंची ॥ १३७ ॥
 जैसें सरलियां लेख । आंख होती एक । तैसें साध्यसाधनादिक । ऐक्यासि ये ॥ १३८ ॥
 अर्जुना जिये ठायीं । न सरे द्वैताची वही । हें असो जें हृदयीं । सर्वांच्या असे ॥ १३९ ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
 मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥

एवं तुजपुढां । आदीं क्षेत्र सुहाडा । दाविलें फाडोवाडां । विवंचुनी ॥ १४० ॥
 तैसेंचि क्षेत्रापाठीं । जैसेनि देखसी दिठी । तें ज्ञानही किरीटी । सांगितलें ॥ १४१ ॥
 अज्ञानाही कौतुके । रूप केलें निकें । जंव आयणी तुझी टेंके । पुरे म्हणे ॥ १४२ ॥
 आणि आतां हें रोकडें । उपपत्तीचेनि पवाडें । निरूपिलें उघडें । ज्ञेय पै गा ॥ १४३ ॥
 हे आघवीच विवंचना । बुद्धी भरोनि अर्जुना । मत्सिद्धिभावना । माझिया येती ॥ १४४ ॥
 देहादि परिग्रहीं । संन्यासु करूनियां जिहीं । जीवु माझ्या ठाई । वृत्तिकु केला ॥ १४५ ॥
 ते मातें किरीटी । हेंचि जाणौनियां शेवटीं । आपणपयां साटोवाटीं । मीचि होती ॥ १४६ ॥
 मीचि होती परी । हे मुख्य गा अवधारीं । सोहोपी सर्वांपरी । रचिलीं आम्हीं ॥ १४७ ॥
 कडां पायरी कीजे । निराळीं माचु बांधिजे । अथावीं सुडजे । तरी जैसी ॥ १४८ ॥
 एन्हवीं अवघेंचि आत्मा । हें सांगों जरी वीरोत्तमा । परी तुझिया मनोधर्मा । मिळेल ना ॥ १४९ ॥
 म्हणौनि एकचि संचलें । चतुर्धा आम्हीं केलें । जें अदळपण देखिलें । तुझिये प्रजे ॥ १५० ॥
 पै बाळ जें जेवविजे । तें घांसु विसा ठायीं कीजे । तैसें एकचि हेंचतुर्व्याजें । कथिलें आम्हीं ॥ १५१ ॥
 एक क्षेत्र एक ज्ञान । एक ज्ञेय एक अज्ञान । हे भाग केले अवधान । जाणौनि तुझे ॥ १५२ ॥
 आणि ऐसेनही पार्था । जरी हा अभिप्रावो तुज हाता । नये तरी हे व्यवस्था । एक वेळ सांगों ॥ १५३ ॥
 आतां चौठायीं न करूं । एकही म्हणौनि न सरूं । आत्मानात्मया धरूं । सरिसा पाडु ॥ १५४ ॥
 परि तुवां येतुलें करावें । मागों तें आम्हां देआवें । जे कानचि नांव ठेवावें । आपण पै गा ॥ १५५ ॥
 या श्रीकृष्णाचिया बोला । पार्थु रोमांचितु जाहला । तेथ देवो म्हणती भला । उचंबळेना ॥ १५६ ॥
 ऐसेनि तो येतां वेगु । धरुनि म्हणे श्रीरंगु । प्रकृतिपुरुषविभागु । परिसें सांगों ॥ १५७ ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
 विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥

जया मार्गातें जगीं । सांख्य म्हणती योगी । जयाचिये भाटिवेलागीं । मी कपिल जाहलों ॥ १५८ ॥
 तो आइक निर्दोखु । प्रकृतिपुरुषविवेकु । म्हणे आदिपुरुखु । अर्जुनातें ॥ १५९ ॥

तरी पुरुष अनादि आथी । आणि तेंचि लागोनि प्रकृति । संसरिसी दिवोराती । दोनी जैसी ॥ १६० ॥
कां रूप नोहे वायां । परी रूपा लागली छायी । निकणु वाढे धनंजया । कणेंसीं कोंडा ॥ १६१ ॥
तैसी जाण जवटें । दोन्हीं इयें एकवटे । प्रकृतिपुरुष प्रगटें । अनादिसिद्धें ॥ १६२ ॥
पैं क्षेत्र येणें नावें । जें सांगितलें आघवें । तेंचि एथ जाणावें । प्रकृति हे गा ॥ १६३ ॥
आणि क्षेत्रज्ञ ऐसें । जयातें म्हणितलें असे । तो पुरुष हें अनारिसे । न बोलों घेई ॥ १६४ ॥
इयें आनानें नावें । परी निरूप्य आन नोहे । हें लक्षण न चुकावें । पुढतपुढती ॥ १६५ ॥
तरी केवळ जे सत्ता । तो पुरुष गा पंडुसुता । प्रकृतीतें समस्तां । क्रिया नाम ॥ १६६ ॥
बुद्धि इंद्रियें अंतःकरण । इत्यादि विकारभरण । आणि ते तिन्ही गुण । सत्त्वादिक ॥ १६७ ॥
हा आघवाचि मेळावा । प्रकृती जाहला जाणावा । हेचि हेतु संभवा । कर्माचिया ॥ १६८ ॥

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २० ॥

तेथ इच्छा आणि बुद्धि । घडवी अहंकारेंसीं आधीं । मग तिया लाविती वेधीं । कारणाच्या ॥ १६९ ॥
तेंचि कारण ठाकावया । जें सूत्र धरणें उपाया । तया नांव धनंजया । कार्य पैं गा ॥ १७० ॥
आणि इच्छा मदाच्या थावीं । लागली मनातें उठवी । तें इंद्रियें राहाटवी । हें कर्तृत्व पैं गा ॥ १७१ ॥
म्हणौनि तीन्ही या जाणा । कार्यकर्तृत्वकारणा । प्रकृति मूळ हे राणा । सिद्धांचा म्हणे ॥ १७२ ॥
एवं तिहींचेनि समवायें । प्रकृति कर्मरूप होये । परी जया गुणा वाढे त्राये । त्याचि सारिखी ॥ १७३ ॥
जें सत्त्वगुणें अधिष्ठिजे । तें सत्कर्म म्हणिजे । रजोगुणें निफजे । मध्यम तें ॥ १७४ ॥
जें कां केवळ तमें । होती जियें कर्में । निषिद्धें अधमें । जाण तियें ॥ १७५ ॥
ऐसेनि संतासतें । कर्में प्रकृतीस्तव होतें । तयापासोनि निर्वाळतें । सुखदुःख गा ॥ १७६ ॥
असंतीं दुःख उपजे । सत्कर्मीं सुख निफजे । तया दोहींचा बोलिजे । भोगु पुरुषा ॥ १७७ ॥
सुखदुःखें जंववरी । निफजती साचोकारीं । तंव प्रकृति उद्यमु करी । पुरुषु भोगी ॥ १७८ ॥
प्रकृतिपुरुषांची कुळवाडी । सांगतां असंगडी । जे आंबुली जोडी । आंबुला खाय ॥ १७९ ॥
आंबुला आंबुलिये । संगती ना सोये । की आंबुली जग विये । चोज ऐका ॥ १८० ॥

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।
कारणं गुण संगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥

जे अनंगु तो पेंधा । निकवडा नुसधा । जीर्णु अतिवृद्धा- । पासोनि वृद्ध ॥ १८१ ॥
तया आडनांव पुरुषु । एन्हवीं स्त्री ना नपुंसकु । किंबहुना एकु । निश्चयो नाही ॥ १८२ ॥
तो अचक्षु अश्रवणु । अहस्तु अचरणु । रूप ना वर्णु । नाम आथी ॥ १८३ ॥
अर्जुना कांहींचि जेथ नाही । तो प्रकृतीचा भर्ता पाहीं । कीं भोगणें ऐसयाही । सुखदुःखांचें ॥ १८४ ॥
तो तरी अकर्ता । उदासु अभोक्ता । परी इया पतिव्रता । भोगविजे ॥ १८५ ॥
जियेतें अळुमाळु । रूपागुणाचा चाळढाळु । ते भलतैसाही खेळु । लेखा आणी ॥ १८६ ॥
मा इये प्रकृती तंव । गुणमयी हेंचि नांव । किंबहुना सावेव । गुण तेचि हे ॥ १८७ ॥

हे प्रतिक्षणीं नीत्य नवी । रूपा गुणाचीच आघवी । जडातेंही माजवी । इयेचा माजु ॥ १८८ ॥
नामें इयें प्रसिद्धें । स्नेहो इया स्निग्धें । इद्रियें प्रबुद्धें । इयेचेनि ॥ १८९ ॥
कायि मन हें नपुंसक । कीं ते भोगवी तिन्ही लोक । ऐसें ऐसें अलौकिक । करणें इयेचें ॥ १९० ॥
हे भ्रमाचे महाद्वीप । व्याप्तीचें रूप । विकार उमप । इया केले ॥ १९१ ॥
हे कामाची मांडवी । हे मोहवनींची माधवी । इये प्रसिद्धचि दैवी । माया हे नाम ॥ १९२ ॥
हे वाङ्मयाची वाढी । हे साकारपणाची जोडी । प्रपंचाची धाडी । अभंग हे ॥ १९३ ॥
कळा एथुनि जालिया । विद्या इयेच्या केलिया । इच्छा ज्ञान क्रिया । वियाली हे ॥ १९४ ॥
हे नादाची टांकसाळ । हे चमत्काराचें वेळाउळ । किंबहुना सकळ । खेळु इयेचा ॥ १९५ ॥
जे उत्पत्ति प्रलयो होत । ते इयेचे सायंप्रात । हें असो अद्भुत । मोहन हे ॥ १९६ ॥
हे अद्वयाचें दुसरें । हे निःसंगाचें सोयरे । निराळेंसि घरें । नांदत असे ॥ १९७ ॥
इयेतें येतुलावरी । सौभाग्यव्याप्तीची थोरी । म्हणौनि तया आवरी । अनावरातें ॥ १९८ ॥
तयाच्या तंव ठायीं । निपटूनि कांहींचि नाहीं । कीं तया आघवेहीं । आपणचि होय ॥ १९९ ॥
तया स्वयंभाची संभूती । तया अमूर्ताची मूर्ती । आपण होय स्थिती । ठावो तया ॥ १०० ॥
तया अनाताची आर्ती । तया पूर्णाची तृप्ती । तया अकुळाची जाती- । गोत होय ॥ १००१ ॥
तया अचर्चाचें चिन्ह । तया अपाराचें मान । तया अमनस्काचें मन । बुद्धीही होय ॥ १००२ ॥
तया निराकाराचा आकारु । तया निर्व्यापाराचा व्यापारु । निरहंकाराचा अहंकारु । होऊनि ठाके ॥ १००३ ॥
तया अनामाचें नाम । तया अजाचें जन्म । आपण होय कर्म- । क्रिया तया ॥ १००४ ॥
तया निर्गुणाचे गुण । तया अचरणाचे चरण । तया अश्रवणाचे श्रवण । अचक्षुचे चक्षु ॥ १००५ ॥
तया भावातीताचे भाव । तया निरवयवाचे अवयव । किंबहुना होय सर्व । पुरुषाचें हे ॥ १००६ ॥
ऐसेनि इया प्रकृती । आपुलिया सर्व व्याप्ती । तया अविकारातें विकृती- । माजीं कीजे ॥ १००७ ॥
तेथ पुरुषत्व जें असे । तें ये इये प्रकृतिदशे । चंद्रमा अंवसे । पडिला जैसा ॥ १००८ ॥
विदळ बहु चोखा । मीनलिया वाला एका । कसु होय पांचका । जयापरी ॥ १००९ ॥
कां साधूतें गोंधळी । संचारोनि सुये मैळी । नाना सुदिनाचा आभाळीं । दुर्दिनु कीजे ॥ १०१० ॥
जेवीं पय पशूच्या पोटीं । कां वन्हि जैसा काष्ठीं । गुंडूनि घेतला पटीं । रत्नदीपु ॥ १०११ ॥
राजा पराधीनु जाहला । कां सिंहु रोगें रंधला । तैसा पुरुष प्रकृती आला । स्वतेजा मुके ॥ १०१२ ॥
जागता नरु सहसा । निद्रा पाडूनि जैसा । स्वप्नींचिया सोसा । वश्यु कीजे ॥ १०१३ ॥
तैसें प्रकृति जालेपणें । पुरुषा गुण भोगणें । उदास अंतुरीगुणें । आतुडे जेवीं ॥ १०१४ ॥
तैसें अजा नित्या होये । आंगीं जन्ममृत्यूचे घाये । वाजती जें लाहे । गुणसंगातें ॥ १०१५ ॥
परि तें ऐसें पंडुसुता । तातलें लोह पिटितां । जेवीं वन्हीसीचि घाता । बोलती तया ॥ १०१६ ॥
कां आंदोळलिया उदक । प्रतिभा होय अनेक । तें नानात्व म्हणती लोक । चंद्रीं जेवीं ॥ १०१७ ॥
दर्पणाचिया जवळिका । दुजेपण जैसें ये मुखा । कां कुंकुमें स्फटिका । लोहितत्व ये ॥ १०१८ ॥
तैसा गुणसंगमें । अजन्मा हा जन्मे । पावतु ऐसा गमे । एन्हवीं नाहीं ॥ १०१९ ॥
अधमोत्तमा योनी । यासि ऐसिया मानी । जैसा संन्यासी होय स्वप्नी । अंत्यजादि जाती ॥ १०२० ॥
म्हणौनि केवळा पुरुषा । नाहीं होणें भोगणें देखा । येथ गुणसंगुचि अशेखा- । लागीं मूळ ॥ १०२१ ॥

उपद्रष्टाऽनुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन् पुरुषः परः ॥ २२ ॥

हा प्रकृतिमाजी उभा । परी जुई जैसा वोथंबा । इया प्रकृति पृथ्वी नभा । तेतुला पाडु ॥ १०२२ ॥
प्रकृतिसरितेच्या तटी । मेरु होय हा किरीटी । माजी बिंबे परी लोटी । लोटों नेणे ॥ १०२३ ॥
प्रकृति होय जाये । हा तो असतुचि आहे । म्हणौनि आब्रह्माचें होये । शासन हा ॥ १०२४ ॥
प्रकृति येणें जिये । याचिया सत्ता जग विये । इयालागीं इये । वरयेतु हा ॥ १०२५ ॥
अनंतें काळें किरीटी । जिया मिळती इया सृष्टी । तिया रिगती ययाच्या पोटी । कल्पांतसमयीं ॥ १०२६ ॥
हा महद्ब्रह्मगोसावी । ब्रह्मगोळ लाघवी । अपारपणें मवी । प्रपंचातें ॥ १०२७ ॥
पैं या देहामाझारी । परमात्मा ऐसी जे परी । बोलिजे तें अवधारीं । ययातेंचि ॥ १०२८ ॥
अगा प्रकृतिपरौता । एकु आथी पंडुसुता । ऐसा प्रवादु तो तत्त्वता । पुरुषु हा पैं ॥ १०२९ ॥

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३ ॥

जो निखळपणें येणें । पुरुषा यया जाणे । आणि गुणांचें करणें । प्रकृतीचें तें ॥ १०३० ॥
हें रूप हे छाया । पैल जळ हे माया । ऐसा निवाडु धनंजया । जेवीं कीजे ॥ १०३१ ॥
तेणें पाडें अर्जुना । प्रकृतिपुरुषविवंचना । जयाचिया मना । गोचर जाहली ॥ १०३२ ॥
तो शरीराचेनि मेळें । करूं कां कर्में सकळें । परी आकाश धुई न मैळे । तैसा असे ॥ १०३३ ॥
आथिलेनि देहें । जो न घेपे देहमोहें । देह गेलिया नोहे । पुनरपि तो ॥ १०३४ ॥
ऐसा तया एकु । प्रकृतिपुरुषविवेकु । उपकारु अलौकिकु । करी पैं गा ॥ १०३५ ॥
परी हाचि अंतरीं । विवेक भानूचिया परी । उदैजे तें अवधारीं । उपाय बहुत ॥ १०३६ ॥

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥

कोणी एकु सुभटा । विचाराचा आगिटां । आत्मानात्मकिटा । पुटें देउनी ॥ १०३७ ॥
छत्तीसही वानी भेद । तोडोनियां निर्विवाद । निवडिती शुद्ध । आपणपें ॥ १०३८ ॥
तया आपणपयाच्या पोटी । आत्मध्यानाचिया दिठी । देखती गा किरीटी । आपणपेंचि ॥ १०३९ ॥
आणिक पैं दैवबगें । चित्त देती सांख्ययोगें । एक ते अंगलगें । कर्माचेनी ॥ १०४० ॥

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरंत्येव मृत्युं श्रुतिपरायणः ॥ २५ ॥

येणें येणें प्रकारें । निस्तरती साचोकारें । हें भवा भेउरें । आघवेंचि ॥ १०४१ ॥
परी ते करिती ऐसें । अभिमानु दवडूनि देशें । एकाचिया विश्वासें । टेंकती बोला ॥ १०४२ ॥
जे हिताहित देखती । हानि कणवा घेपती । पुसोनि शिणु हरिती । देती सुख ॥ १०४३ ॥

तयांचेनि मुखें जें निघे । तेतुलें आदरें चांगें । ऐकोनियां आंगें । मनें होती ॥ १०४४ ॥
 तया ऐकणेयाचि नावें । ठेविती गा आघवें । तया अक्षरांसीं जीवें । लोण करिती ॥ १०४५ ॥
 तेही अंती कपिध्वजा । इया मरणार्णवसमाजा- । पासूनि निघती वोजा । गोमटिया ॥ १०४६ ॥
 ऐसेसे हे उपाये । बहुवस एथें पाहें । जाणावया होये । एकी वस्तु ॥ १०४७ ॥
 आतां पुरे हे बहुत । पैं सर्वार्थांचें मथित । सिद्धांतनवनीत । देऊं तुज ॥ १०४८ ॥
 येतुलेनि पंडुसुता । अनुभव लाहाणा आयिता । येर तंव तुज होतां । सायास नाही ॥ १०४९ ॥
 म्हणौनि ते बुद्धि रचूं । मतवाद हे खांचूं । सोलीव निर्वचूं । फलितार्थुची ॥ १०५० ॥

यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजंगमम् ।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६ ॥

तरी क्षेत्रज्ञ येणें बोलें । तुज आपणपें जें दाविलें । आणि क्षेत्रही सांगितलें । आघवें जें ॥ १०५१ ॥
 तया येरयेरांच्या मेळीं । होईजे भूतीं सकळीं । अनिलसंगें सलिलीं । कल्लोळ जैसे ॥ १०५२ ॥
 कां तेजा आणि उखरा । भेटी जालिया वीरा । मृगजळाचिया पूरा । रूप होय ॥ १०५३ ॥
 नाना धाराधरधारीं । झळंबलिया वसुंधरी । उठिजे जेवीं अंकुरीं । नानाविधीं ॥ १०५४ ॥
 तैसें चराचर आघवें । जें कांहीं जीवु नावें । तें तों उभययोगें संभवे । ऐसें जाण ॥ १०५५ ॥
 इयालागीं अर्जुना । क्षेत्रज्ञा प्रधाना- । पासूनि न होती भिन्ना । भूतव्यक्ती ॥ १०५६ ॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
 विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७ ॥

पैं पटत्व तंतु नव्हे । तरी तंतूसीचि तें आहे । ऐसां खोलीं डोळां पाहें । ऐक्य हें गा ॥ १०५७ ॥
 भूतें आघवीचि होती । एकाचीं एक आहाती । परी तूं प्रतीती । यांची घे पां ॥ १०५८ ॥
 यांचीं नामेही आनानें । अनारिशीं वर्तनें । वेषही सिनाने । आघवेयांचे ॥ १०५९ ॥
 ऐसें देखोनि किरीटी । भेद सूसी हन पोटीं । तरी जन्माचिया कोटी । न लाहसी निघों ॥ १०६० ॥
 पैं नानाप्रयोजनशीळें । दीर्घें वक्रें वर्तुळें । होती एकाचींच फळें । तुंबिणीयेचीं ॥ १०६१ ॥
 होतु कां उजू वांकुडें । परी बोरीचे हें न मोडे । तैसी भूतें अवघडें । परी वस्तु उजू ॥ १०६२ ॥
 अंगारकर्णीं बहुवसीं । उष्णता समान जैशी । तैसा नाना जीवराशीं । परेशु असे ॥ १०६३ ॥
 गगनभरी धारा । परी पाणी एकचि वीरा । तैसा या भूताकारा । सर्वांगीं तो ॥ १०६४ ॥
 हें भूतग्राम विषम । परी वस्तु ते एथ सम । घटमठी व्योम । जिंयापरी ॥ १०६५ ॥
 हा नाशतां भूताभासु । एथ आत्मा तो अविनाशु । जैसा केयूरादिकी कसु । सुवर्णांचा ॥ १०६६ ॥
 एवं जीवधर्महीनु । जो जीवेंसीं अभिन्नु । देख तो सुनयनु । ज्ञानियांमार्जीं ॥ १०६७ ॥
 ज्ञानाचा डोळा डोळासां- । मार्जीं डोळसु तो वीरेशा । हे स्तुति नोहे बहुवसा । भाग्याचा तो ॥ १०६८ ॥

समं पश्यन्धि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।

न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥

जे गुणेंद्रिय धोकोटी । देह धातूंची त्रिकुटी । पांचमेळावा वोखटी । दारुण हे ॥ १०६९ ॥
हें उघड पांचवेउली । पंचधां आगी लागली । जीवपंचानना सांपडली । हरिणकुटी हे ॥ १०७० ॥
ऐसा असोनि इये शरीरी । कोण नित्यबुद्धीची सुरी । अनित्यभावाच्या उदरी । दाटीचिना ॥ १०७१ ॥
परी इये देहीं असतां । जो नयेचि आपणया घाता । आणि शेखीं पंडुसुता । तेथेचि मिळे ॥ १०७२ ॥
जेथ योगज्ञानाचिया प्रौढी । वोलांडूनियां जन्मकोडी । न निगों इया भाषा बुडी । देती योगी ॥ १०७३ ॥
जें आकाराचें पैल तीर । जें नादाची पैल मेर । तुर्येचें माजघर । परब्रह्म जें ॥ १०७४ ॥
मोक्षासकट गती । जेथें येती विश्रान्ती । गंगादि आपापती । सरिता जेवीं ॥ १०७५ ॥
तें सुख येणेंचि देहें । पाय पाखाळणिया लाहे । जो भूतवैषम्यें नोहे । विषमबुद्धी ॥ १०७६ ॥
दीपांचिया कोडी जैसें । एकचि तेज सरिसें । तैसा जो असतुचि असे । सर्वत्र ईशु ॥ १०७७ ॥
ऐसेनि समत्वे पंडुसुता । जिये जो देखत साता । तो मरण आणि जीविता । नागवे फुडा ॥ १०७८ ॥
म्हणौनि तो दैवागळा । वानीत असों वेळोवेळां । जे साम्यसेजे डोळां । लागला तया ॥ १०७९ ॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

यः पश्यति तथाऽऽत्मानं अकर्तारं स पश्यति ॥ २९ ॥

आणि मनोबुद्धिप्रमुखें । कर्मेंद्रियें अशेखें । करी प्रकृतीचि हें देखे । साच जो गा ॥ १०८० ॥
घरींची राहटती घरीं । घर कांहीं न करी । अभ्र धावे अंबरी । अंबर तें उगें ॥ १०८१ ॥
तैसी प्रकृति आत्मप्रभा । खेळे गुणीं विविधारंभा । येथ आत्मा तो वोथंबा । नेणे कोण ॥ १०८२ ॥
ऐसेनि येणें निवाडें । जयाच्या जीवीं उजिवडें । अकर्तयातें फुडें । देखिलें तेणें ॥ १०८३ ॥

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥

एन्हवीं तैचि अर्जुना । होईजे ब्रह्मसंपन्ना । जें या भूताकृती भिन्ना । दिसती एकी ॥ १०८४ ॥
लहरी जैसिया जळी । परमाणुकणिका स्थळी । रश्मीकरमंडळीं । सूर्याच्या जेवीं ? ॥ १०८५ ॥
नातरी देहीं अवेव । मनीं आघवेचि भाव । विस्फुलिंग सावेव । वन्हीं एकीं ॥ १०८६ ॥
तैसे भूताकार एकाचे । हें दिठी रिगे जें साचें । तैचि ब्रह्मसंपत्तीचें । तारूं लागे ॥ १०८७ ॥
मग जया तयाकडे । ब्रह्मेचि दिठी उघडे । किंबहुना जोडे । अपार सुख ॥ १०८८ ॥
येतुलेनि तुज पार्था । प्रकृतिपुरुषव्यवस्था । ठायें ठावो प्रतीतिपथा- । मार्जी जाहली ? ॥ १०८९ ॥
अमृत जैसे ये चुळा । कां निधान देखिजे डोळां । तेतुला जिव्हाळा । मानावा हा ॥ १०९० ॥
जी जाहलिये प्रतीती । घर बांधणें जें चित्ती । तें आतां ना सुभद्रापती । इयावरी ॥ १०९१ ॥
तरी एक दोन्ही ते बोल । बोलिजती सखोल । देई मनातें वोल । मग ते घेई ॥ १०९२ ॥
ऐसें देवें म्हणितलें । मग बोलों आदरिलें । तेथें अवधानाचेचि केलें । सर्वांग येरें ॥ १०९३ ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात् परमात्मायमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१ ॥

तरी परमात्मा म्हणिपे । तो ऐसा जाण स्वरूपें । जळीं जळें न लिपे । सूर्यु जैसा ॥ १०९४ ॥
कां जे जळा आदीं पाठीं । तो असतुचि असे किरीटी । माजीं बिंबे तें दृष्टी । आणिकांचिये ॥ १०९५ ॥
तैसा आत्मा देहीं । आधि म्हणिपे हें कांहीं । साचें तरी नाहीं । तो जेथिंचा तेथें ॥ १०९६ ॥
आरिसां मुख जैसें । बिंबलिया नाम असे । देहीं वसणें तैसें । आत्मतत्त्वा ॥ १०९७ ॥
तया देहा म्हणती भेटी । हे सपायी निर्जीव गोठी । वारिया वाळुवे गांठी । केंही आहे ? ॥ १०९८ ॥
आगी आणि कापुसा । दोरा सुवावा कैसा । केउता सांदा आकाशा । पाषाणेंसी ? ॥ १०९९ ॥
एक निचे पूर्वकडे । एक तें पश्चिमेकडे । तिये भेटीचेनि पाडें । संबंधु हा ॥ ११०० ॥
उजियेडा आणि अंधारेया । जो पाडु मृता उभेयां । तोचि गा आत्मया । देहा जाण ॥ ११०१ ॥
रात्री आणि दिवसा । कनका आणि कापुसा । अपाडु कां जैसा । तैसाचि यासी ॥ ११०२ ॥
देह तंव पांचांचें जालें । हें कर्मांचें गुणी गुंथले । भंवतसे चाकीं सूदलें । जन्ममृत्यूच्या ॥ ११०३ ॥
हें काळानळाच्या तोंडी । घातली लोणियाची उंडी । माशी पांखु पाखडी । तंव हें सरे ॥ ११०४ ॥
हें विपायें आगींत पडे । तरी भस्म होऊनि उडे । जाहलें श्वाना वरपडें । तरी ते विष्टा ॥ ११०५ ॥
या चुके दोहीं काजा । तरी होय कृमींचा पुंजा । हा परिणामु कपिध्वजा । कश्मलु गा ॥ ११०६ ॥
या देहाची हे दशा । आणि आत्मा तो एथ ऐसा । पै नित्य सिद्ध आपैसा । अनादिपणें ॥ ११०७ ॥
सकळु ना निष्कळु । अक्रियु ना क्रियाशीळु । कृश ना स्थुळु । निर्गुणपणें ॥ ११०८ ॥
आभासु ना निराभासु । प्रकाशु ना अप्रकाशु । अल्प ना बहुवसु । अरूपपणें ॥ ११०९ ॥
रिता ना भरितु । रहितु ना सहितु । मूर्तु ना अमूर्तु । शून्यपणें ॥ १११० ॥
आनंदु ना निरानंदु । एक ना विविधु । मुक्त ना बद्धु । आत्मपणें ॥ ११११ ॥
येतुला ना तेतुला । आइता ना रचिला । बोलता ना उगला । अलक्षपणें ॥ १११२ ॥
सृष्टीच्या होणा न रचे । सर्वसंहारें न वेंचे । आथी नाथी या दोहींचें । पंचत्व तो ॥ १११३ ॥
मवे ना चर्चे । वाढे ना खांचे । विटे ना वेंचे । अव्ययपणें ॥ १११४ ॥
एवं रूप पै आत्मा । देहीं जें म्हणती प्रियोत्तमा । तें मठाकारें व्योमा । नाम जैसें ॥ १११५ ॥
तैसें तयाचिये अनुस्यूती । होती जाती देहाकृती । तो घे ना सांडी सुमती । जैसा तैसा ॥ १११६ ॥
अहोरात्रें जैशी । येती जाती आकाशीं । आत्मसत्तें तैसीं । देहें जाण ॥ १११७ ॥
म्हणौनि इयें शरीरीं । कांहीं करवीं ना करी । आयताही व्यापारीं । सज्ज न होय ॥ १११८ ॥
यालागीं स्वरूपें । उणा पुरा न घेपे । हें असो तो न लिपे । देहीं देहा ॥ १११९ ॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथाऽऽत्मा नोपलिप्यते ॥ ३२ ॥

अगा आकाश कें नाहीं ? । हें न रिघेचि कवणे ठायीं ? । परी कायिसेनि कहीं । गादिजेना ॥ ११२० ॥
तैसा सर्वत्र सर्व देहीं । आत्मा असतुचि असे पाहीं । संगदोषें एकेंही । लिप्त नोहे ॥ ११२१ ॥
पुढतपुढती एथें । हेंचि लक्षण निरुतें । जे जाणावें क्षेत्रज्ञातें । क्षेत्रविहीना ॥ ११२२ ॥

संसर्गे चेष्टिजे लोहें । परी लोह भ्रामकु नोहे । क्षेत्रक्षेत्रज्ञां आहे । तेतुला पाडु ॥ ११२३ ॥
दीपकाची अर्ची । राहाटी वाहे घरींची । परी वेगळीक कोडीची । दीपा आणि घरा ॥ ११२४ ॥
पैं काष्ठाच्या पोटीं । वन्हि असे किरिटी । परी काष्ठ नोहे या दृष्टी । पाहिजे हा ॥ ११२५ ॥
अपाडु नभा आभाळा । रवि आणि मृगजळा । तैसाचि हाही डोळां । देखसी जरी ॥ ११२६ ॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥

हें आघवेंचि असो एकु । गगनौनि जैसा अर्कु । प्रगटवी लोकु । नावें नावें ॥ ११२७ ॥
एथ क्षेत्रज्ञु तो ऐसा । प्रकाशकु क्षेत्राभासा । यावरुतें हें न पुसा । शंका नेघा ॥ ११२८ ॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च विदुर्यान्ति ते परम् ॥ ३४ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगोनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३अ ॥

शब्दतत्त्वसारज्ञा । पैं देखणें तेचि प्रज्ञा । जे क्षेत्रा क्षेत्रज्ञा । अपाडु देखे ॥ ११२९ ॥
इया दोहींचें अंतर । देखावया चतुर । ज्ञानियांचे द्वार । आराधिती ॥ ११३० ॥
याचिलागीं सुमती । जोडिती शांतिसंपत्ती । शास्त्रांचीं दुभतीं । पोसिती घरीं ॥ ११३१ ॥
योगाचिया आकाशा । वळधिजे येवढाचि धिंवसा । याचियाचि आशा । पुरुषासि गा ॥ ११३२ ॥
शरीरादि समस्त । मानिताति तृणवत । जीवें संतांचे होत । वाहणधरु ॥ ११३३ ॥
ऐसैसियापरी । ज्ञानाचिया भरोवरी । करूनियां अंतरीं । निरुतें होती ॥ ११३४ ॥
मग क्षेत्रक्षेत्रज्ञांचें । जें अंतर देखती साचें । ज्ञानें उन्मेख तयांचें । वोवाळूं आम्ही ॥ ११३५ ॥
आणि महाभूतादिकीं । प्रभेदलीं अनेकीं । पसरलीसे लटिकीं । प्रकृति जे हे ॥ ११३६ ॥
जे शुकनळिकान्यायें । न लगती लागली आहे । हें जैसें तैसें होये । ठाउवें जयां ॥ ११३७ ॥
जैसी माळा ते माळा । ऐसीचि देखिजे डोळां । सर्पबुद्धि टवाळा । उखी होउनी ॥ ११३८ ॥
कां शुक्ति ते शुक्ती । हे साच होय प्रतीती । रुपेयाची भ्रांती । जाऊनियां ॥ ११३९ ॥
तैसी वेगळी वेगळेपणें । प्रकृति जे अंतःकरणें । देखती ते मी म्हणें । ब्रह्म होती ॥ ११४० ॥
जें आकाशाहूनि वाड । जें अव्यक्ताची पैल कड । जें भेटलिया अपाडा पाड । पडों नेदी ॥ ११४१ ॥
आकारु जेथ सरे । जीवत्व जेथ विरे । द्वैत जेथ नुरे । अद्वय जें ॥ ११४२ ॥
तें परम तत्त्व पार्था । होती ते सर्वथा । जे आत्मानात्मव्यवस्था- । राजहंसु ॥ ११४३ ॥
ऐसा हा जी आघवा । श्रीकृष्णें तया पांडवा । उगाणा दिधला जीवा । जीवाचिया ॥ ११४४ ॥
येर कलशींचें येरीं । रिचविजे जयापरी । आपणपें तया श्रीहरी । दिधलें तैसें ॥ ११४५ ॥
आणि कोणा देता कोण । तो नर तैसा नारायण । वरी अर्जुनातें श्रीकृष्ण । हा मी म्हणे ॥ ११४६ ॥
परी असो तें नाथिलें । न पुसतां कां मी बोलें । किंबहुना दिधलें । सर्वस्व देवें ॥ ११४७ ॥

कीं तो पार्थु जी मनीं । अञ्जुनी तृप्ती न मनी । अधिकाधिक उतान्ही । वाढवीतु असे ॥ ११४८ ॥
 स्नेहाचिया भरोवरी । आंबुथिला दीपु घे थोरी । चाड अर्जुना अंतरीं । परिसतां तैसी ॥ ११४९ ॥
 तेथ सुगरिणी आणि उदारे । रसज्ञ आणि जेवणारे । मिळती मग अवतरे । हातु जैसा ॥ ११५० ॥
 तैसें जी होतसे देवा । तथा अवधानाचिया लवलवा । पाहतां व्याख्यान चढलें थांवा । चौगुणें वरी ॥ ११५१ ॥
 सुवायें मेघु सांवरे । जैसा चंद्रें सिंधु भरे । तैसा मातुला रसु आदरें । श्रोतयांचेनि ॥ ११५२ ॥
 आतां आनंदमय आघवें । विश्व कीजेल देवें । तें रायें परिसावें । संजयो म्हणे ॥ ११५३ ॥
 एवं जे महाभारतीं । श्रीव्यासें आप्रांतमती । भीष्मपर्वसंगतीं । म्हणितली कथा ॥ ११५४ ॥
 तो कृष्णार्जुनसंवादु । नागरीं बोलीं विशदु । सांगोनि दाऊं प्रबंधु । वोवियेचा ॥ ११५५ ॥
 नुसधीचि शांतिकथा । आणिजेल कीर वाक्पथा । जे शृंगाराच्या माथां । पाय ठेवी ॥ ११५६ ॥
 दाऊं वेल्हाळे देशी नवी । जे साहित्यातें वोजावी । अमृतातें चुकी ठेवी । गोडिसेंपणें ॥ ११५७ ॥
 बोल वोल्हावतेनि गुणें । चंद्रासि घे उमाणे । रसरंगीं भुलवणें । नादु लोपी ॥ ११५८ ॥
 खेचरांचियाही मना । आणीन सात्त्विकाचा पान्हा । श्रवणासवें सुमना । समाधि जोडे ॥ ११५९ ॥
 तैसा वाग्विलास विस्तारू । गीतार्थेसी विश्व भरूं । आनंदाचें आवारूं । मांडूं जगा ॥ ११६० ॥
 फिटो विवेकाची वाणी । हो कानामनाची जिणी । देखो आवडे तो खाणी । ब्रह्मविद्येची ॥ ११६१ ॥
 दिसो परतत्त्व डोळां । पाहो सुखाचा सोहळा । रिघो महाबोध सुकाळा- । मार्जी विश्व ॥ ११६२ ॥
 हें निफजेल आतां आघवें । ऐसें बोलिजेल बरवें । जें अधिष्ठिला असें परमदेवें । श्रीनिवृत्तीं मी ॥ ११६३ ॥
 म्हणौनि अक्षरीं सुभेदीं । उपमा श्लोक कोंदाकोंदी । झाडा देईन प्रतिपदीं । ग्रंथार्थासी ॥ ११६४ ॥
 हा ठावोवरी मातें । पुरतया सारस्वतें । केलें असे श्रीमंतें । श्रीगुरुरायें ॥ ११६५ ॥
 तेणें जी कृपासावायें । मी बोलें तेतुलें सामाये । आणि तुमचिये सभे लाहें । गीता म्हणों ॥ ११६६ ॥
 वरी तुम्हा संतांचे पाये । आजि मी लाधलों आहे । म्हणौनि जी नोहे । अटकु काहीं ॥ ११६७ ॥
 प्रभु काश्मिरीं मुकें । नुपजे हें काय कौतुकें । नाहीं उणीं सामुद्रिकें । लक्ष्मीयेसी ॥ ११६८ ॥
 तैसी तुम्हां संतांपासीं । अज्ञानाची गोठी कायसी । यालागीं नवरसीं । वरुषेन मी ॥ ११६९ ॥
 किंबहुना आतां देवा । अवसरु मज देयावा । ज्ञानदेव म्हणे बरवा । सांगेन ग्रंथु ॥ ११७० ॥
 इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥

Encoded and proofread by

Chhaya Deo, Sharad Deo, and Vishwas Bhide.

Assisted by

Sunder Hattangadi, Ashwini Deo, and Shree Devi Kumar.

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

Last updated March 11, 2007